

KOMPENZACE OBRAZŮ DĚJIN VYPRODUKOVANÝCH „RIVALIZUJÍCÍ“ HISTORIOGRAFIÍ. PŘÍPAD ČESKÉHO A SUDETONĚMECKÉHO DĚJEPISECTVÍ V LETECH 1938–1945¹

Tomáš Pánek

Compensating for Images of History Produced by ‘Rival’ Historiography.
The Case of Czech and Sudeten German Historiographies in 1938–1945.

This contribution is based on a comparative analysis of images of important turning points (symbolic centres) of Czech and Sudeten German history created in 1938–1945 by Czech and Sudeten German historiographies. Its aim is to describe the main strategies these historiographers used to refute or at least compensate the image or interpretation of a historical phenomenon as described by the ‘rival’ historiography. Based on a generalisation, this contribution offers a classification of typical strategies which were used to this purpose. It turns out that on this general level, and although the nationally conditioned content was different, strategies used by the Czech and Sudeten German historiographies were identical. The analysis and generalisation are introduced by a theoretical introduction which offers arguments for the still sadly neglected use of comparative and relational-historical approach to the history of Czech historiography.

Keywords: history of historiography, nationalism, comparative method.

Tomáš Pánek (*1986) Ph.D. student at the Institute of History of Masaryk University, Panek.T@seznam.cz

¹ Tato práce vznikla za podpory badatelského stipendia Česko-německé komise historiků a Česko-německého fondu budoucnosti.

Komparativně-vztahové dějiny dějepiscectví v evropské a české historiografii

Pro většinu prací, které ve 20. století vznikly na poli dějin dějepiscectví a kladly si za cíl seznámit čtenáře s dějinami historiografií mimo rámec vlastního národního dějepiscectví, je typické paralelní sledování vývoje historiografických fenoménů v jednotlivých národních prostředích bez překročení jejich hranic směrem k vystižení vzájemných podobností a rozdílů.² Za české projevy tohoto trendu lze považovat Šustova a Macůrkova západ- a východoevropská kompendia a ve vztahu k českému, slovenskému a německému (v českých zemích) dějepiscectví také Kutnarovy (a Markovy) *Přehledné dějiny*.³ Ačkoli srovnávací metoda nabyla v evropské historické vědě zejména od 60. let velké prestiže a postupně se etablovala jako jeden z hlavních nástrojů historického výzkumu,⁴ aplikovali ji historikové na dějiny vlastního oboru poměrně pozdě. První významnější srovnávací práce se objevují od druhé poloviny 80. let,⁵ za-

2 TIBOR FRANK, FRANK HADLER, *Nations, Borders and the Historical Profession: On the Complexity of Historical Overlaps in Europe*. in: *Disputed Territories and Shared Pasts. Overlapping National Histories in Modern Europe*, (edd.) Tibor Frank, Frank Hadler, Basingstoke-New York 2011, s. 1–2.

3 JOSEF ŠUSTA, *Dějepiscectví. Jeho vývoj v oblasti vzdělanosti západní ve středověku a době nové*, Praha 1933; JOSEF MACŮREK, *Dějepiscectví evropského východu*, Praha 1946; FRANTIŠEK KUTNAR, *Přehledné dějiny českého a slovenského dějepiscectví*, díl 1: *Od počátků národní kultury až po vyznění obrodného úkolu dějepiscectví v druhé polovině 19. století*, Praha 1973; díl 2: *Od počátků pozitivistického dějepiscectví na práh historiografie marxistické*, Praha 1978. Podobně jsou koncipována také Kudrnova téměř pětaticet let (1954–1988) s drobnými úpravami vydávaná vysokoškolská skripta, srov. například JAROSLAV KUDRNA, *Kapitoly z dějin historiografie a filosofie dějin*, Brno 1972.

4 MATTHIAS MIDDELL, *Konjunkturen des Vergleichs im 20. Jahrhundert*, in: *Der Vergleich – Eine Methode zur Förderung historischer Kompetenzen. Ausgewählte Beispiele*, (ed.) Waltraud Schreiber, Eichstätt 2005, s. 11–30; HARTMUT KAEUBLE, *Der historische Vergleich. Eine Einführung zum 19. und 20. Jahrhundert*, Frankfurt 1999; *Geschichte und Vergleich. Ansätze und Ergebnisse international vergleichender Geschichtsschreibung*, (edd.) HEINZ-GERHARD HAUPT, JÜRGEN KOCKA, Frankfurt-New York 1996.

5 Místo dlouhého výčtu základních komparativních prací z dějin historiografie odkazují pro úsporu místa na text Stefana Bergera, v němž provádí detailní „inventuru“ na tomto poli dosud vzniklé literatury, a to včetně citací: STEFAN BERGER, *National Historiographies in Transnational Perspective: Europe in the Nineteenth and Twentieth Centuries*, *Storia della Storiografia* 50/2006, s. 3–26, zejména s. 4–9, 18–21. Vzhledem k tomu, že Bergerův text registruje práce vzniklé pouze do poloviny minulého desetiletí, lze z textů vzniklých v pozdější době upozornit alespoň na srovnávací monografie k dějinám dějepiscectví střeoevropského regionu: PAVEL KOLÁŘ, *Geschichtswissenschaft in Zentraleuropa. Die Universitäten Prag, Wien und Berlin um 1900. 1. –2. Halbband*,

tímco od 90. let dochází i k promýšlení teoreticko-metodologických základů srovnávání historiografií.⁶

Od tohoto desetiletí je navíc srovnávací metoda propojována s tzv. vztahovými dějinami,⁷ kdy jsou reciproční vztahy a vzájemné proplétání dvou či více objektů srovnávání chápány jako jeden z činitelů ovlivňujících proměny těchto objektů. V dějinách dějepiscectví jsou poznávací cíle této komparativně-vztahové metody namířeny dvěma základními směry. Prvním je kombinace srovnávací metody s metodologií tzv. kulturního transferu,⁸ kdy je analyzováno ovlivňování dvou či více historiografických prostředí ve smyslu šíření určitých fenoménů z prostředí jednoho a jejich recepce, přejímání a modifikace v prostředích jiných.⁹ Druhý je spjat s komparací a analýzou vzájemně antagonistického a konfliktního vztahu historiografií v určitém společně sdíleném rámci, nejčastěji v historických regionech, které se vyznačovaly mnohonárodnostní strukturou a zároveň častými změnami státních hranic. Nejvíce bylo podle mého dosud vykonáno na poli výzkumu polsko-německého historiografického soupeření o území na obou

Berlin 2008; MONIKA BAÁR, *Historians and Nationalism. East-Central Europe in the Nineteenth Century*, Oxford-New York 2010, 2013.

- 6 Srov. zejména JÖRN RÜSEN, *Some Theoretical Approaches to Intercultural Comparative Historiography*, *History and Theory* 35/1996, č. 4 [Chinese Historiography in Comparative Perspective], s. 5–22; TÝŽ, *Theoretische Zugänge zum interkulturellen Vergleich historischen Denkens*, in: *Die Vielfalt der Kulturen*, (edd.) Jörn Rüsen, Michael Gottlob, Achim Mittag, Frankfurt am Main 1998, s. 37–73; CHRIS LORENZ, *Comparative Historiography: Problems and Perspectives*, *History and Theory* 38/1999, s. 25–39; TÝŽ, *Towards a Theoretical Framework for Comparing Historiographies: Some Preliminary Considerations*, in: *Theorizing Historical Consciousness*, (ed.) Peter C. Seixas, Toronto 2004, s. 25–48; CHRISTOPH CONRAD, SEBASTIAN CONRAD, *Wie vergleicht man Historiographien?*, in: *Die Nation schreiben. Geschichtswissenschaft im internationalen Vergleich*, (edd.) Christoph Conrad, Sebastian Conrad, Göttingen 2002, s. 11–45; S. BERGER, *National Historiographies in Transnational Perspective*, s. 9–14.
- 7 Obecněji ke kombinaci obou přístupů v dějinách dějepiscectví CH. CONRAD, S. CONRAD, *Wie vergleicht man Historiographien?*, s. 17–19.
- 8 Z hlavních teoretických úvah srov. MICHEL ESPAGNE, *Kulturtransfer und Fachgeschichte der Geisteswissenschaften*, *Comparativ* 10/2000 [Kulturtransfer und Vergleich], s. 42–61; CH. LORENZ, *Comparative Historiography*, s. 27–28; obecněji ke vztahu obou přístupů MATTHIAS MIDDILL, *Kulturtransfer und Historische Komparatistik – Thesen zu ihrem Verhältnis*, *Comparativ* 10/2000 [Kulturtransfer und Vergleich], s. 7–41.
- 9 Například *British and German Historiography 1750–1950. Traditions, Perceptions and Transfers*, (edd.) BENEDIKT STUCHTEY, PETER WENDE, Oxford 2000; *Historikerdialoge. Geschichte, Mythos und Gedächtnis im deutsch-britischen kulturellen Austausch 1750–2000*, (edd.) STEFAN BERGER, PETER LAMBERT, PETER SCHUMANN, Göttingen 2003; GABRIELE LIN-GELBACH, *Klio macht Karriere. Die Institutionalisierung der Geschichtswissenschaft in Frankreich und den USA in der zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts*, Göttingen 2003.

stranách často se měnící společné státní hranice¹⁰ a v tematice francouzsko-německého bádání o oblastech na západ od Rýna.¹¹

Nepochybně již lze hovořit o tradici komparativně-vztahových dějin dějepisectví v evropské historiografii. Příčiny jejich rozmachu v posledním čtvrtstoletí můžeme shledávat jak v činitelích vnitro-vědeckých, tak ve faktorech oproti vlastnímu „hájemství“ vědy do určité míry vnějších. Do prvního okruhu patří zejména rozpoznání noetické a metodologické síly komparativní metody a vztahových dějin i pro dějiny historiografie. Zároveň je třeba počítat s určitým samospádem vědeckého provozu, kdy například v německé historické vědě byla srovnávací metoda zprvu aplikována na dějiny sociální a postupně pronikla do výzkumu dalších tematických celků včetně dějin dějepisectví.¹² K zvyšování zájmu o komparativně-vztahový výzkum historiografií patrně přispělo také srovnávací studium nacionalismu a formování národů, neboť v jeho perspektivě

10 Zejména JÖRG HACKMANN, *Ostpreußen und Westpreußen in deutscher und polnischer Sicht. Landeshistorie als beziehungsgeschichtliches Problem*, Wiesbaden 1996; *Deutsche Ostforschung und polnische Westforschung im Spannungsfeld von Wissenschaft und Politik: Disziplinen im Vergleich*, (edd.) JAN M. PIKORSKI, JÖRG HACKMANN, RUDOLF JAWORSKI, Osnabrück 2002; *Deutschlands Osten – Polens Westen. Vergleichende Studien zur geschichtlichen Landeskunde*, (ed.) MATTHIAS WEBER, Frankfurt am Main 2001; JAN M. PISKORSKI, *Polish myśl zachodnia and German Ostforschung. An Attempt at a Comparison*, in: *German Scholars and Ethnic Cleansing 1919–1945*, (edd.) Ingo Haar, Michael Fahlbusch, New York 2006, s. 260–271.

11 STEFFEN KAUDELKA, *Rezeption im Zeitalter der Konfrontation. Französische Geschichtswissenschaft und Geschichte in Deutschland 1920–1940*, Göttingen 2003; dále zejména studie PETERA SCHÖTTLERA, *Das »Annales-Paradigma« und die deutsche Historiographie 1929–1939. Ein deutsch-französischer Wissenschaftstransfer in Europa?*, in: *Nationale Grenzen und internationalen Austausch. Studien zum Kultur- und Wissenschaftstransfer in Europa*, (edd.) Lothar Jordan, Bernd Kortländer, Tübingen 1995, s. 200–220; TÝŽ, *Marc Bloch as a Critic of Historiographic Nationalism*, in: *Writing National Histories. Western Europe since 1800*, (edd.) Stefan Berger, Mark Donovan, Kevin Passmore, London-New York 2002, s. 125–136; TÝŽ, *Die intellektuelle Rheingrenze. Wie lassen sich die französischen Annales und die NS-Volksgeschichte vergleichen?*, in: *Die Nation schreiben. Geschichtswissenschaft im internationalen Vergleich*, (edd.) Christoph Conrad, Sebastian Conrad, Göttingen 2002, s. 271–295; TÝŽ, *French and German Historians' Networks: The Case of the Early Annales*, in: *Transnational Intellectual Networks: Forms of Academic Knowledge and the Search for Cultural Identities*, (ed.) Christophe Charle, Jürgen Schriewer, Peter Wagner, Frankfurt 2004, s. 115–133; dále FRANZ IRSIGLER, *Zu den gemeinsamen Wurzeln von »histoire régionale comparative« und »vergleichender Landesgeschichte« in Frankreich und Deutschland*, in: *Marc Bloch aujourd'hui. Histoire comparée et science sociales*, (edd.) Hartmut Astma, André Burguière, Paris 1990, s. 73–85. Nutno dodat, že některé z těchto prací shledávají určité prvky kulturního přenosu mezi francouzskými *Annales* a německými *Volksgeschichte*, a to zejména v době před nástupem nacismu k moci v roce 1933.

12 CH. CONRAD, S. CONRAD, *Wie vergleicht man Historiographien?*, s. 12.

se dějepiscectví stává jedním z důležitých tvůrců obrazů dějin jakožto součástí národních identit. Mezi těmito vnitro-vědeckými činiteli nesmíme zapomínat ani na význam působení mezinárodních komisí historiků a vědeckých týmů.

Druhý okruh činitelů lze shledávat v zakorenění historické vědy v širším společensko-kulturním podloží, jehož hodnotové a světonázorové proměny historiografii ovlivňují. Za nové fenomény, které vedly v historické vědě k silnějšímu etablování komparativní metody a vztahových dějin, lze považovat sílicí procesy globalizace a europeizace (ve smyslu sjednocování Evropy). Historikové si stále více uvědomují vzájemnou provázanost a ovlivňování kulturně-společenských jednotek, což vede ke stoupajícímu zájmu o podobné procesy v minulosti. Vědecko-poznávací proces je poté veden k výběru takových témat, která se týkají vzájemných vztahů, kulturního přenosu, ale i soupeření mezi jednotlivými prostředními v minulosti, tedy i v dějinách dějepiscectví.

Za poslední důležitý faktor, který napomáhá rozmachu komparativně-vztahových dějin dějepiscectví, můžeme považovat relativizaci významu národního státu ve stále více se propojujícím světě a obecněji národa jakožto identifikačního rámce určitého společenství lidí.¹³ Tento trend vede ve vlastní historické vědě ke zpochybnění „národního rámce“, jeho legitimacy a plodnosti pro další výzkum dějin,¹⁴ a to také při vědomí, jak národní kategorie mocně dominovaly evropskému psaní o dějinách v posledních dvou stoletích.¹⁵ V této souvislosti se hovoří o tzv. metodologickém nacionalismu, který je možno chápat jako takový přístup k dějinám, který pojímá národ (a národní stát) jako ústřední bod a přirozený rámec veškerého historického dění.¹⁶ Souběžně s těmito diskusemi dochází

13 Zároveň ale například proti procesům evropského sjednocování a z toho leckde pociťovaného nebezpečí ztráty národní identity ve prospěch jakési identity evropské dochází v Evropě u určitých hnutí naopak k volání po utužení národní identity, tradic apod.

14 K tomu detailněji ve své studii, a to zejména ve vztahu k české historiografii, MILOŠ ŘEZŇÍK, *Národní kategorie a současná historiografie*, Dějiny – teorie – kritika 3/2006, s. 7–34.

15 Tento obecněji (nejen) v evropských historiografích rozšířený fenomén se od 90. let stal objektem intenzivního výzkumu. Srov. například sborníky *Writing National Histories. Western Europe since 1800*, (edd.) STEFAN BERGER, MARK DONOVAN, KEVIN PASSMORE, London–New York 2002; *Writing the Nation. A Global Perspective*, (ed.) STEFAN BERGER, Basingstoke 2007; *Nationalizing the Past. Historians as Nation Builders in Modern Europe*, (edd.) STEFAN BERGER, CHRIS LORENZ, Basingstoke 2010.

16 MATTHIAS MIDELL, LLUIS ROURA, *The Various Forms of Transcending the Horizon of National History Writing*, in: *Transnational Challenges to National History Writing*, (edd.) Matthias Middell, Lluís Roura, Basingstoke 2013, s. 8–9; *Beyond Methodological Nationalism. Research Methodologies for Cross-Border Studies*, (edd.) ANNA AMELINA, DEVRIMSEL D. NERGIZ, THOMAS FAIST, NINA GLICK SCHILLER, New York 2012.

k podlamování tohoto metodologického nacionalismu vědomou reflexí jeho možných alternativ, ale zároveň i bezděky, když právě vzrůstající průnik těchto alternativ do vlastní vědecké praxe odsouvá národní rámec do pozadí a umenšuje jeho váhu.¹⁷ Vedle těchto alternativ, které staví do centra svého zájmu jiné objekty než národ (například evropské a globální dějiny, genderovou problematiku, náboženství či společenské třídy),¹⁸ překonávají národní rámec zejména metodologické nástroje právě v podobě komparativní metody či studií o kulturním transferu.¹⁹ U prvního je třeba zdůraznit, že povětšinou bývají i v dějinách dějepisectví srovnávána dvě či více národních prostředí, tedy že se – slovy Miloše Řezníka – národní rámec vrací „zadními vrátky“ jako spoluurčující kategorie.²⁰ Přesto však komparativní metoda značně slouží k překonání této kategorie, když vystižení vzájemných podobností mezi jednotlivými prostředími vede k poznání určité nadnárodní a obecněji rozšířené veličiny. To zároveň relativizuje připsání takové veličiny jednomu speciálnímu národnímu prostředí jakožto jeho produktu a případně zdůrazněnou výlučnost takového prostředí rozpouští do nadnárodního rámce.²¹

Pokud se nyní úžeji zaměříme na dějiny dějepisectví v české historiografii, je třeba konstatovat, že srovnávací metoda a komparativně-vztahové dějiny nepatří k obvyklému instrumentáriu, s jehož pomocí by čeští historikové přistupovali k výzkumu dějin vlastního oboru. Naopak, převažující absenci těchto nástrojů

17 K těmto alternativám M. ŘEZNÍK, *Národní kategorie a současná historiografie*, s. 16–22; M. MIDELL, L. ROURA, *The Various Forms of Transcending the Horizon of National History Writing*, s. 1–35.

18 Zároveň dochází k výzkumům, které potvrzují, jak silně byly v posledních dvou stech letech takové alternativy zejména v evropské historiografii dominantními národními dějinami buď vyloučeny, či naopak pohlceny a do určité míry znacionalizovány. Přesto lze obecněji od druhé poloviny 20. století hovořit o vzrůstajícím prosazování se takových alternativ. M. MIDELL, L. ROURA, *The Various Forms of Transcending the Horizon of National History Writing*, s. 8–11; *The Contested Nation. Ethnicity, Class, Religion and Gender in National Histories*, (edd.) STEFAN BERGER, CHRIS LORENZ, Basingstoke 2008.

19 M. MIDELL, L. ROURA, *The Various Forms of Transcending the Horizon of National History Writing*, s. 24–25; S. BERGER, *National Historiographies in Transnational Perspective*, s. 4–14, 18–21.

20 M. ŘEZNÍK, *Národní kategorie a současná historiografie*, s. 20.

21 Samozřejmě zde existuje i druhá možnost, kdy postřehnutí výrazných rozdílů mezi jednotlivými národními prostředími může u zástupce jednoho z těchto prostředí vést k přexponování vlastních zvláštností a specifík, jejich prohlášení za exkluzivní charakteristiku vlastního národního prostředí, a tím v konečném důsledku k utužení metodologického nacionalismu, přičemž právě srovnávací metoda pomohla snést důkazy pro tuto vlastní národní výjimečnost.

můžeme považovat za výrazný deficit českých dějin dějepisectví. Dějiny české historiografie bývají zkoumány izolovaně od ostatních národních dějepisectví a její proměny jsou ponejvíce vysvětlovány z jejich vlastních zdrojů. Ačkoli se čas od času ozvou hlasy, které programově vyzývají ke změnám tohoto přístupu a k nutnosti zkoumat a interpretovat vývoj českého dějepisectví v širším evropském kontextu,²² nezdá se, že by tyto podněty byly přetaveny do badatelské praxe.

Tato situace se zdá být paradoxní, když uvážíme, že již v 60. letech vzniklo zásluhou Jaroslava Marka několik studií²³ a zejména zásadní monografie, jež však byla publikována až po sametové revoluci.²⁴ V nich Marek zařazuje dějiny české historiografie do vývoje dějepisectví evropského a vystihuje podobnosti a zároveň specifika a asymetrii české historiografie zvláště oproti centrům evropského dějepisectví v Německu a Francii. Podobně Josef Válka zkoumal vztah Palackého k francouzské liberální historiografii, a to i s komparací určitých koncepcí a přístupů.²⁵ Jaroslav Kudrna rovněž zaujal srovnávací perspektivu ve své marxisticky pojaté práci o dějepisectvích ve Francii, Itálii a Německu,²⁶ a to především v otázce jejich sociologizace. Typické pro tyto práce je ale spíše intuitivní vystižení podobností a rozdílností zkoumaných historiografických prostředí a jejich vysvětlení, aniž by byla explicitně vyjádřena aplikace srovnávací metody, a chybí i její teoreticko-metodologické ukotvení.

22 MARTIN NODL, *Možné přístupy ke studiu dějin české historické vědy v letech 1945–2000*, Soudobé dějiny 8/2001, s. 9–12; podobně i „zahraniční pozorovatel“ M. Górný považuje komparatistiku obecně za největší potřebu současné české historiografie: MACIEJ GÓRNY, *Několik úvah o české historiografii po roce 1989*, Dějiny – teorie – kritika 4/2007, s. 73.

23 JAROSLAV MAREK, *Tradice osvícenství a moderní historiografie*, ČSČH 12/1964, s. 498–513; TÝŽ, *Osvícenské dějepisectví v českém historickém myšlení*, ČMM 87/1968, s. 187–210; TÝŽ, *Pekařovo dílo v proměnách dobového dějepisectví*, in: Pekařovské studie, (ed.) Eva Kantůrková, Praha 1995, s. 163–178 (tato studie vznikla v 80. letech 20. století).

24 JAROSLAV MAREK, *O historismu a dějepisectví*, Praha 1992. Sám Marek při pokusu o vydání monografie na konci 60. let použil jako jeden z argumentů následující: „Jde o skicu českého dějepisectví v rámci historiografie evropské, a protože přehledů moderní historické vědy je dosud minimálně, mohou mít výsledky mé práce i význam pro badatele zahraniční, především v Německu a Francii.“ Archiv Akademie věd České republiky, Praha, fond VK H ČSAV (Vědecké kolegium historie ČSAV), B. Spisy, 7. Dílčí záležitosti, bibliografie, vědecké informace, osvětová činnost, kart. 28, inv. č. 193, sign. 753, Návrhy na vydání publikací, recenze, posudky, členové redakcí, recenzenti, složka Jaroslav Marek: O historismu a dějepisectví, Nabídka autora (27. října 1967).

25 Srov. JOSEF VÁLKA, *Palacký a francouzská liberální historiografie*, SPFFBU-C 33/1986, s. 101–109.

26 JAROSLAV KUDRNA, *Ke kritice pozitivismu v současné buržoazní německé, francouzské a italské historiografii 19. a 20. století*, Brno 1983.

V kontrastu k rozmachu srovnávacích dějin dějepisectví v evropské historiografii posledního čtvrtstoletí lze v českém dějepisectví takových prací najít poskrovnu. Významnou výjimku představuje práce Pavla Koláře, který zaměřil pozornost na proměny německého dějepisectví na pražské, vídeňské a berlínské univerzitě na přelomu 19. a 20. století.²⁷ Co se však týče srovnávání dějin českého dějepisectví s jinými historiografiemi, lze upozornit pouze na několik prací. Jedná se zejména o studii Milana Řepy, v níž navíc zaujal vztahovou perspektivu mezi českým a německým dějepisectvím v českých zemích v posledních dvou stoletích.²⁸ Také Mikuláš Čtvrtník porovnal Kalistovo pojetí „duchových dějin“ s německými *Geistesgeschichte*, vřadil ho do kontextu tehdejší německé historiografie a analyzoval Kalistovu recepci německých koncepcí.²⁹ Poměrně populární je zkoumání francouzských inspirací v dějinách české historiografie,³⁰ které lze považovat za českou obdobu studií o kulturním transferu, přičemž Veronika Středová navíc porovnála teoretické přístupy Fernanda Braudela a Františka Kutnara.³¹ Konečně zapojení českých historiků do mezinárodních vědeckých projektů by mohlo být plodnou cestou pro srovnávání českého dějepisectví s ostatními historiografiemi, jak naznačila práce Pavla Koláře.³²

27 P. KOLÁŘ, *Geschichtswissenschaft in Zentraleuropa*.

28 MILAN ŘEPA, *The Czechs, Germans and Sudetenland: Historiographical Dispute in the „Heart of Europe“*, in: *Disputed Territories and Shared Past. Overlapping National Histories in Modern Europe*, (edd.) Tibor Frank, Frank Hadler, Basingstoke-New York 2011, s. 303–328.

29 MIKULÁŠ ČTVRTNÍK, *Zdeněk Kalista a tradice německých Geistesgeschichte*, in: *Paralely, průsečíky, mimoběžky. Teorie, koncepty a pojmy v české a světové historiografii 20. století*, (edd.) Lucie Storchová, Jan Horský a kol., Ústí nad Labem 2009, s. 155–188; TÝŽ, *Geschichte der Geschichtswissenschaft. Der tschechische Historiker Zdeněk Kalista und die Tradition der deutschen Geistesgeschichte*, Hamburg 2010.

30 MARTIN NODL, *Otázky recepce francouzské historiografie v českém prostředí: totální dějiny, dlouhé trvání a mentality*, in: *Francouzská inspirace pro společenské vědy v českých zemích*, (edd.) Pavla Horská, Martin Nodl, Antonín Kostlán, Praha 2003, s. 95–132; VERONIKA STŘEDOVÁ, *Revize pozitivistického dějepisectví a percepce školy Annales v české historiografii 20. a 30. let 20. století*, in: *Tamtéž*, s. 133–177; DOUBRAVKA OLŠÁKOVÁ, *Dobová recepcí školy Annales v českých historických časopisech v 60. letech 20. století*, in: *Tamtéž*, s. 179–196; JAN HORSKÝ, EVA PAVLÍKOVÁ, *Pojmoslovný aparát českého dějepisectví mezi „francouzským“ a „německým“ stylem dějzpytného myšlení*, in: *Tamtéž*, s. 205–225.

31 VERONIKA STŘEDOVÁ, *František Kutnar a strukturalismus v interpretaci sociálních a hospodářských dějin*, Praha 2009, s. 67–78.

32 GERNOT HEISS, ÁRPÁD VON KLIMÓ, PAVEL KOLÁŘ, DUŠAN KOVÁČ, *Habsburg's Difficult Legacy: Comparing and Relating Austrian, Czech, Magyar, and Slovak National Historical Master-Narratives*, in: *The Contested Nation. Ethnicity, Class, Religion and Gender in National Histories*, (edd.) Stefan Berger, Chris Lorenz, Basingstoke 2008, s. 367–404.

Každopádně není překvapující, že mnohé práce, které srovnávají dějiny české historiografie s dějepiscectvími jinými, a to zejména v regionu střední Evropy, jsou výsledkem snažení zahraničních badatelů. V tomto případě je třeba zmínit studie Franka Hadlera,³³ Macieje Gorného,³⁴ Macieje Janowského,³⁵ Doroty Leśniewské³⁶ a Moniky Baár.³⁷ Nikoli komparaci, avšak vztahově-dějinnou perspektivu zaujímá Adam Hudek ve svých textech o genezi slovenského historického národního příběhu, jenž byl často konstruován v opozici ke koncepcím čechoslovakismu.³⁸

- 33 FRANK HADLER, *Századok – Kwartalnik Historyczny – Český časopis historický. Drei Konstanten ostmitteleuropäischer Historiographieggeschichte*, in: *Historische Zeitschriften im internationalen Vergleich*, (ed.) Matthias Middell, Leipzig 1999, s. 145–159; TÝŽ, *Geschichtsinstitute an ostmitteleuropäischen Wissenschaftsakademie. Budapest, Prag und Warschau im Vergleich*, in: *Historische Institute im internationalen Vergleich*, (edd.) Frank Hadler, Gabriele Lingelbach, Matthias Middell, Leipzig 2001, s. 285–309; TÝŽ, *Historiografický mýtus Velké Moravy v 19. a 20. století*, ČMM 120/2001, s. 155–171; TÝŽ, *Drachen und Drachentöter. Das Problem der nationalgeschichtlichen Fixierung in den Historiographien Ostmitteleuropas nach dem Zweiten Weltkrieg*, in: *Die Nation schreiben. Geschichtswissenschaft im internationalen Vergleich*, (edd.) Christoph Conrad, Sebastian Conrad, Göttingen 2002, s. 137–164.
- 34 MACIEJ GÓRNY, *Die Wahrheit ist auf unserer Seite. Nation, Marxismus und Geschichte im Ostblock*, Köln-Weimar-Wien 2011; TÝŽ, *Französische Revolution und Napoleonische Kriege. Herausforderungen an die marxistische Nationalgeschichtsschreibung in der Tschechoslowakei, Polen und der DDR*, in: *Geschichtsschreibung zu den böhmischen Ländern im 20. Jahrhundert. Wissenschaftstraditionen – Institutionen – Diskurse*, (edd.) Christiane Brenner, K. Erik Franzen, Peter Haslinger, Robert Luft, München 2006, s. 279–295; TÝŽ, *Říjen a jeho soupeři. VŘSR v marxistickém dějepiscectví v Československu, Polsku a NDR*, in: *Interpretace ruské revoluce 1917*, (edd.) Jiří Hanuš, Radomír Vlček, Brno 2008, s. 122–132; TÝŽ, *Marxist History of Historiography in Poland, Czechoslovakia and East Germany (late 1940s – late 1960s)*, in: *The Sovietization of Eastern Europe. New Perspectives on the Postwar Period*, (edd.) Balázs Apor, Péter Apor, E. A. Rees, Washington (DC) 2008, s. 249–263.
- 35 MACIEJ JANOWSKI, *Three Historians*, CEU Department History Yearbook 2001/2002, s. 199–232; TÝŽ, *Imagining the National Past among the Poles and Czechs in the Nineteenth and Twentieth Centuries*, in: *The Contested Nation. Ethnicity, Class, Religion and Gender in National Histories*, (ed.) Stefan Berger, Chris Lorenz, Basingstoke 2008, s. 442–462.
- 36 DOROTA LEŚNIEWSKA, *Kolonizacja niemiecka i na prawie niemieckim w średniowiecznych Czechach i na Morawach w świetle historiografii*, Poznań-Marburg 2004.
- 37 M. BAÁR, *Historians and Nationalism*.
- 38 ADAM HUDEK, *Najpolitickejšia veda. Slovenská historiografia v rokoch 1948–1968*, Bratislava 2010; TÝŽ, *Slovak Historiography and Constructing the Slovak National Story up to 1948*, *Human Affairs* 16/2006, s. 51–65. Milan Ducháček zároveň podrobil výzkumu dílo Václava Chaloupeckého jakožto jednoho z čelných nositelů ideje čechoslovakismu, přičemž ve svých studiích de facto také zaujímá vztahově dějinný náhled: MILAN DUCHÁČEK, *Václav Chaloupecký. Hledání československých dějin*, Praha 2014; TÝŽ, *Václav Chaloupecký a Daniel Rapant – trauma z blízkosti*, *Forum historiae*. Časopis pre históriu a príbuzné spoločenské vedy 5/2011, č. 1, s. 78–97, dostupné z http://www.forumhistoriae.sk/FH1_2011/texty_1_2011/duchacek.pdf (náhled 23. 6. 2015).

Je ale zarážející, že přes intenzivní výzkum, který se po roce 1989 zaměřuje na předtím přehlížené dějiny německého dějepisectví v českých zemích, resp. sudetoněmeckého dějepisectví, a jenž je podporován navázáním společné vědecké česko-německé spolupráce, symbolizované vznikem Česko-německé komise historiků,³⁹ tak bádání o této německé historiografii s několika málo výjimkami⁴⁰ nepřekračuje jeho hranice směrem ke komparaci s dějepisectvím českým a přehlíží vzájemné ovlivňování obou prostředí. Platí to i obráceně, když se dějiny českého dějepisectví (opět s několika výjimkami)⁴¹ pohybují v mantinelech pouhé historiografie české. Ponejvíce jsou hranice mezi oběma historiografiemi překročeny v monografiích o jednotlivých vědcích, a to nastíněním vztahů analyzované osobnosti ke kolegům z dějepisectví druhého.⁴² Pokusy o společné

39 Pro úsporu místa upozorním zejména na kolektivní sborníky: *Die böhmischen Länder in der deutschen Geschichtsschreibung seit dem Jahre 1848*, (ed.) MICHAEL NEUMÜLLER, Ústí nad Labem 1996–1997; *Prager Professoren 1938–1948. Zwischen Wissenschaft und Politik*, (edd.) MONIKA GLETTNER, ALENA MÍŠKOVÁ, Essen 2001; *Universitäten in nationaler Konkurrenz. Zur Geschichte der Prager Universitäten im 19. und 20. Jahrhundert*, (ed.) HANS LEMBERG, München 2003; *Německá mediévistika v českých zemích do roku 1945*, (edd.) PAVEL SOUKUP, FRANTIŠEK ŠMAHEL, Praha 2004; *Geschichtsschreibung zu den böhmischen Ländern im 20. Jahrhundert. Wissenschaftstraditionen – Institutionen – Diskurse*, (edd.) CHRISTIANE BRENNER, ERIK K. FRANZEN, PETER HASLINGER, ROBERT LUFT, München 2006; *Die „sudetendeutsche Geschichtsschreibung“ 1918–1960. Zur Vorgeschichte und Gründung der Historischen Kommission der Sudetenländer*, (edd.) STEFAN ALBRECHT, JIŘÍ MALÍŘ, RALPH MELVILLE, München 2008.

40 Například FERDINAND SEIBT, *Die Nationalitätenkampf im Spiegel der sudetendeutschen Geschichtsschreibung 1848–1938*, in: Deutsche, Tschechen, Sudetendeutsche. Analysen und Stellungnahmen zu Geschichte und Gegenwart aus fünf Jahrzehnten von Ferdinand Seibt. Festschrift zu seinem 75. Geburtstag, (edd.) Robert Luft, Christiane Brenner, Erik K. Franzen, Peter Haslinger, Peter Heumos, Stephanie Weiss, München 2002, s. 375–395 (studie byla poprvé publikována v roce 1959); dále F. Hadler analyzoval zakomponování některých prvků Pekařova pojetí českých dějin do Pfitznerovy koncepce dějin sudetoněmeckých: FRANK HADLER, *Volksgeschichte für die „Deutschen im Sudetenland“. Zur Konzeption der sudetendeutschen Spielart eines Paradigmas deutscher Historiographie in den 1930er Jahren*, in: Historische West- und Ostforschung in Zentraleuropa zwischen dem Ersten und dem Zweiten Weltkrieg – Verflechtung und Vergleich, (edd.) Matthias Middell, Ulrike Sommer, Leipzig 2004, s. 133–149.

41 Martin Nodl analyzoval proměny Mendlova pojetí sociálních dějin také v kontextu jeho vyrovnávání se s podobnou tematikou v německé historiografii a v komparaci s pojetími Theodora Mayera – MARTIN NODL, *Bedřich Mendl a sociální dějiny středověku*, in: Jaroslav Goll a jeho žáci, (edd.): Bohumil Jiroušek, Josef Blüml, Dagmar Blümllová, České Budějovice-Pelhřimov 2005, s. 475–501.

42 Srov. naposledy JAROSLAVA HOFFMANNOVÁ, *Václav Novotný (1869–1932). Život a dílo univerzitního profesora českých dějin*, Praha 2014, s. 259–265, 270–277; DETLEF BRANDES, ALENA MÍŠKOVÁ, *Vom Osteuropa-Lebrstuhl ins Prager Rathaus. Josef Pfitzner 1901–1945*, Praha-Essen 2013, s. 79–93, kde jsou načrtnuty i obecnější problémy česko-německých vědeckých vztahů.

dějiny obou historiografií⁴³ skrze srovnání určitých společně sdílených prvků a analýzu vzájemného ovlivňování v přístupu k takovým prvkům (například interpretaci určitého historického fenoménu) jsou vskutku výjimkou.⁴⁴ V tomto případě jsou dodnes podle mého inspirativní již několik desítek let staré práce Ferdinanda Seibta.⁴⁵

Důvody převážující absence komparativního a vztahově dějinného přístupu k dějinám české historiografie lze podle mého názoru shledávat v působení přínejmenším tří činitelů. Prvním je určitý „útek od metodologie“ v českém dějepisectví po roce 1989, když podle některých komentátorů⁴⁶ v reakci na ideologická donucení v předchozích desetiletích vznikla mezi českými historiky nedůvěra vůči těm složkám historického poznání, které se neváží přímo na historická fakta a práci s prameny. A právě komparativní metoda překračuje rámec pouhé interpretace pramenů vztahujících se k českému dějepisectví a vytváří poznání, jež značně abstrahuje od dějinných konkrétností ve prospěch vystižení podobností

43 Za jediný pokus o společné dějiny obou historiografií, které by pokrývaly celé období jejich vzájemné koexistence v posledních dvou stech letech, lze považovat již zmíněnou Řepovu studii: M. ŘEPA, *The Czechs, Germans and Sudetenland*.

44 D. LEŚNIEWSKA, *Kolonizacja niemiecka*; MARTIN NODL, *Národní a zemské zájmy v interpretacích „deketu kutnohorského“ (Palacký – Tomek – Helfert – Höfler)*, in: Historik na Moravě. Profesoru Jiřímu Malířovi, předsedovi Matice moravské a vedoucímu Historického ústavu FF MU, věnují jeho kolegové, přátelé a žáci k šedesátinám, (edd.) Hana Ambrožová, Tomáš Dvořák, Bronislav Chocholáč, Libor Jan, Pavel Pumpr, Brno 2009, s. 77–90; PETER C. E. MORÉE, *Jan Hus as a Threat to the German Future in Central Europe: The Bohemian Reformer in the Controversy Between Constantin Höfler and František Palacký*, *The Bohemian Reformation and Religious Practice* 4/2002, s. 295–307; JIŘÍ ŠTAIF, *František Palacký. Život, dílo, mýtus*, Praha 2009, s. 267–270; TÝŽ, *The Image of the Other in the Nineteenth Century*, in: *Creating the Other: Ethnic Conflict and Nationalism in Habsburg Central Europe*, (ed.) Nancy M. Wingfield, New York 2003, s. 81–102.

45 Ferdinand Seibt v 80. letech porovnal dílčí problémové okruhy české a sudetoněmecké historiografie za první republiky (například nejvíce zkoumaná období a nejintenzivněji používané metody výzkumu) a zároveň je analyzoval ve vzájemných vztazích obou historiografií: FERDINAND SEIBT, *Geschichtswissenschaft in der Tschechoslowakei 1918–1938*, in: *Kultur und Gesellschaft in der Ersten Tschechoslowakischen Republik*, (edd.) Karl Bosl, Ferdinand Seibt, München 1982, s. 269–287; TÝŽ, *Die „historische Rüstammer“ des Volkstumskampfes*, in: *Deutschland und die Tschechen. Geschichte einer Nachbarschaft in der Mitte Europas*, (ed.) Ferdinand Seibt, München 1997, s. 245–250.

46 M. GÖRNY, *Několik úvah*, s. 65–66; TAKU SHINOHARA, *Legitimizace historie a koncepce „národních“ dějin*, *Dějiny a současnost* 22/2000, č. 6, s. 2; JAN HORSKÝ, „Smysl dějin“ – „národ“ – a priori. *Možná past diskurzivních a myšlenkových stereotypů? Několic úvah a poznámek u příležitosti vydání druhého dílu Havelkovy edice Spor o smysl českých dějin*, *Dějiny – teorie – kritika* 4/2007, s. 89.

a rozdílností s historiografiemi jinými. Toto poznání ale není přímo „nahmatatelné“ v pramenech, nýbrž je teprve výsledkem složitějších operací, které provádí historik aplikující srovnávací metodu.

Za další důvod lze paradoxně považovat uvolnění ideologických pout po roce 1989. Před českými historiky se objevily možnosti zkoumat a publikovat výsledky bádání o dosavadních tabu z dějin české historiografie, a to zejména o některých historících a jejich vědeckých výkonech (Jana Slavíka či Zdeňka Kalisty). Zároveň mohlo dojít k očistění některých osobností, například Josefa Pekaře, a jejich díla od ideologického balastu, který na nich ze strany marxistické historiografie ulpěl. Dějiny českého dějepisceví podle mého posloužily české historiografii po roce 1989 také k orientaci ve změněných politicko-sociálních podmínkách, kdy byly hledány určité tradice vnímané jako přerušené komunistickými desetiletími: nápadná je koncentrace dějin českého dějepisceví na témata z let první republiky. Tyto tři dílčí důvody pravděpodobně přispěly k tomu, že nedošlo k překročení hranic samotného českého dějepisceví, nýbrž naopak k téměř výhradní koncentraci pouze na něj.

Poslední příčinu vidím v převažujícím biografickém přístupu, s nímž čeští historikové přistupují k dějinám vlastní vědy. Biografická metoda však nemusí být překážkou pro komparativní dějiny dějepisceví; naopak, vhodná volba osobností či prvků jejich vědeckého díla jakožto charakteristických zástupců určitých fenoménů v rámci srovnávaných historiografií může přinést zajímavé obecnější výsledky.⁴⁷ V české historiografii však biografický přístup vede spíše k důkladnému vytěžení pramenné pozůstalosti studovaného historika a koncentraci na ostatní prameny, které k němu mají vztah. Výsledný obraz poté nikterak nepřekračuje rámec historikova života a díla, a tím i české historiografie, jíž byl zástupcem.

Možnosti komparativně-vztahových dějin dějepisceví

Nejvlastnější metodickou funkcí srovnávací metody aplikované na dějiny dějepisceví je v analytickém ohledu její příspěvek k lepšímu poznání zkoumaných historiografií, když umožňuje vyvarovat se jak přespříliš generalizujícím, tak naopak lokálně-speciálním vysvětlením.⁴⁸ Umožňuje překonat úskalí spjatá s případnou

47 Srov. M. BAÁR, *Historians and Nationalism*; M. JANOWSKI, *Three Historians*.

48 Obecně k metodickým funkcím, poznávacím cílům a vlastnostem srovnávání HEINZ-GERHARD HAUPT, JÜRGEN KOCKA, *Historischer Vergleich: Methoden, Aufgaben, Probleme. Eine Einleitung*, in: *Geschichte und Vergleich. Ansätze und Ergebnisse international vergleichender Geschichtsschreibung*, (edd.) Heinz-Gerhard Haupt, Jürgen Kocka, Frankfurt-New York 1996, s. 9–45.

interpretací pouze jedné historiografie. Ta by totiž mohla vést ke generalizaci určitých charakteristik, jež neměly obecnou platnost a byly pouhým produktem specifických podmínek určitého dějepisectví. Zároveň by mohla způsobit redukcí skutečností, jež naopak obecnou platnost měly, na pouhé specifikum takového dějepisectví. Výsledek srovnávání však záleží na zvolené perspektivě. V případě plnohodnotného srovnávání, kdy jsou porovnávána například tři historiografická prostředí navzájem, bude výsledek analýzy i přes postřehnutí určitých rozdílů daleko více upřednostňovat vzájemné podobnosti a rozšíření stejných modelů, principů či fenoménů ve všech třech historiografiích. Druhou možností je zaujmouti pouhé srovnávací perspektivy či kontrastujícího srovnávání,⁴⁹ kdy jsou poznávací cíle zaměřeny na jednu určitou historiografii, přičemž její komparace s jinými historiografiemi, které však již nebudou srovnávány navzájem, umožní postřehnout spíše specifika této jednotlivé historiografie a napomoci tak lépe vyprofilovat její výsledný obraz. Srovnávací perspektiva umožní také postřehnutí určitých prvků společných a tím povede k jejich lepšímu postřehnutí v jednotlivém zkoumaném dějepisectví.

Historiografie zároveň nelze srovnávat v jejich mnohovrstevnaté totalitě, nýbrž je třeba z nich abstrahovat konkrétní objekty, které je významně charakterizují a vnitřně strukturují, a teprve tyto komparovat navzájem.⁵⁰ Srovnávány bývají zejména dva základní okruhy historiografických fenoménů: institucionálně-personální zázemí provozu historické vědy⁵¹ a poté jednotlivé interpretace a obrazy dějin, resp. historické narativy,⁵² včetně teoreticko-metodologických nástrojů, s jejichž pomocí byly tyto vytvořeny.

Ačkoli nám srovnávací metoda umožňuje vystihnout specifika jednotlivých dějepisectví a zároveň postřehnout jejich vzájemné podobnosti, zůstává nám do určité míry kvůli své statickosti dlužna vysvětlení, jaké jsou příčiny rozšíření určitého obecnějšího fenoménu ve srovnávaných historiografiích. To je jeden z důvodů, proč je srovnávací metoda kombinována se vztahovými dějinami. V této kombinaci je ustupováno od chápání objektů srovnávání jakožto izolovaných, vzájemně nezávislých a do určité míry obapolně statických entit a je daleko více

49 H.-G. HAUPT, J. KOCKA, *Historischer Vergleich*, s. 15–17.

50 K tomu obecně H.-G. HAUPT, J. KOCKA, *Historischer Vergleich*, s. 23.

51 Například výzkumné programy institucí, personální propojení institucí s politickou mocí, obsahové profily odborných časopisů, základní témata diskutovaná na jednotlivých národních sjezdech historiků atd.

52 Například interpretace jednoho historického fenoménu mezi několika historiografiemi, struktura národně-historických narativů skrze jejich počátky, „zlatý věk“ a období úpadku atd.

akcentováno jejich vzájemné ovlivňování a dynamický vztah.⁵³ Reciproční vztahy a vzájemné proplétání dvou či více objektů srovnávání jsou chápány jako jeden z významných historických činitelů ovlivňujících proměny těchto objektů. V základu tohoto přístupu zároveň stojí náhled, podle něhož změny určitého objektu nejsou vysvětlitelné pouze z jeho vnitřní struktury,⁵⁴ tedy z realizace určitých a pouze v něm obsažených potencialit. Podle některých teoretiků tohoto přístupu bývá často přehlížena právě vztahově dějinná podmíněnost určité historické situace, když bývá zkoumaná problematika traktována pouze v národním diskurzu té které historiografie. To nutně musí vést k mnoha zjednodušením, když si tímto badatel uzavírá cestu k postřehnutí vlivů, které na jím zkoumaný objekt působily zpoza jeho hranic.⁵⁵ Kombinace komparativních a vztahově-dějinných nástrojů tak nabízí možnost otevření nových perspektiv a postřehnutí dosud přehlížených či skrytých činitelů, které zapříčinily proměny jednotlivých historiografií, a může tak díky své noetické a metodologické síle napomoci lepšímu poznání dějin dějepisectví včetně relativizace zaběhnutých výkladových schémat.

První formou této kombinace je postupování komparace studiem o kulturním transferu, když obecněji bývají podobnosti mezi jednotlivými národními historiografiemi v globálním věku považovány za produkt kulturního přenosu.⁵⁶ Nejčastěji bývá analyzován konstitutivní vztah mezi západoevropským dějepisectvím a dějepisectvím domácím, které často sloužilo jako vzor či následovníhodný model, a dějepisectvím recipujícím, často mimoevropským.⁵⁷ Silou této metody je poznání, že některé historiografie byly daleko více otevřeny k přejímání určitých vědeckých vzorců než jiné, resp. vychází najevo uzavřenost některých dějepisectví vůči přejímání těchto vzorců.⁵⁸ Takovéto poznání vede ke snaze najít

53 Akcentace tohoto vzájemného vztahu však připadá v úvahu jen při výběru těch objektů srovnávání, které opravdu v takovém vztahu více či méně byly. V případě dvou geograficky a kulturně vzdálených objektů tato vztahová perspektiva odpadá a objekty jsou vnímány jako vzájemně nezávislé, srov. například SEBASTIAN CONRAD, *Auf der Suche nach der verlorenen Nation. Geschichtsschreibung in Westdeutschland und Japan 1945–1960*, Göttingen 1999.

54 M. MIDELELL, L. ROURA, *The Various Forms of Transcending the Horizon of National History Writing*, s. 24.

55 JÖRG HACKMANN, *Deutschlands Osten – Polens Westen als Problem der Geschichtsschreibung. Anmerkungen zu einer vergleichender Historiographieggeschichte*, in: *Deutschlands Osten – Polens Westen. Vergleichende Studien zur geschichtlichen Landeskunde*, (ed.) Matthias Weber, Frankfurt a. Main 2001, s. 213–214.

56 CH. LORENZ, *Comparative Historiography*, s. 27–28.

57 SEBASTIAN CONRAD, *What Time is Japan? Problems of Comparative (Intercultural) Historiography*, *History and Theory* 38/1999, s. 69–70.

58 CH. CONRAD, S. CONRAD, *Wie vergleicht man Historiographien?*, s. 43.

základy a důvody těchto odlišností, které jsou ponejvíce nacházeny v rozdílném nacionálním, ideologickém či přímo politickém zakořenění jednotlivé historiografie. Kombinace srovnávání a studií o kulturním transferu tak napomáhá vedle vysvětlení rozmachu určitých podobností v jednotlivých historiografiích také lépe poznat individuální podmínky konkrétních dějepisců. Některé práce dokazují silný eklekticismus recipientů cizích vědeckých modelů, které byly často ve velmi deformované formě naroubovány na domácí historiografickou tradici, kde posloužily jako nástroje prosazování vlastních zájmů historiků této domácí historiografie. Takováto zjištění vedou k podkopání stávajících názorů o vlivu určitých dějepiseckých prostředí jakožto dobových evropských či světových center historiografie, majících tehdy „vyzařovat“ pro jiné historiografie závazné vědecké vzorce, metodologické postupy apod.⁵⁹

Druhá forma srovnávání a vztahových dějin zaměřuje svou pozornost na „rivalizující historiografie“. Za ty můžeme považovat dějepisecká prostředí, která od sebe byla oddělena určitou společnou hranicí (státní, jazykovou, konfesijní, politicko-ideologickou, kulturní apod.)⁶⁰ a jež se snažila pomocí konstrukce konkrétních obrazů dějin a historických argumentů ovlivňovat soudobé názory na průběh těchto hranic, a tím i případná politická řešení jejich úprav. Nejčastěji se jedná o historickou situaci, v níž se jedna historiografie snažila legitimizovat současný stav takových hranic, zatímco druhá vyvíjela úsilí o jeho delegitimizaci a prosazení vlastních představ o jejich průběhu, přičemž na sebe navzájem tato dějepisectví reagovala. Jako příklad lze uvést snahu o legitimizaci nové státní hranice oproti úsilí o jejich revizi či snahu uchovat jazykově-kulturní hegemonii svého národa v rámci státu oproti úsilí národnostních menšin dosáhnout alespoň relativní jazykově-kulturní parity či přímo získat hegemonii.

Tento druh komparativně-vztahových dějin skrze analýzu jak institucionálně-personálního zázemí těchto rivalizujících historiografií, tak tímto zázemím vyprodukovaných obrazů dějin povětšinou postihuje v obou historiografiích velmi podobné, ba až stejné charakteristiky. Ty jsou ale z pozice toho kterého dějepisců oproti historiografiím rivalizující naplněny vždy jiným konkrétním obsahem, který má vztah k zájmům té společnosti, jíž bylo toto dějepisectví zástupcem. I přes konkrétní formu realizovanou v jednotlivých historiografiích jsou však tyto charakteristiky převoditelné na společného jmenovatele, resp. jsou k nalezení hlubší důvody jejich geneze, kterými bývá právě zakořenění jednotlivých

59 Například mýtus o velkém vlivu německé historiografie na americké a francouzské dějepisectví v druhé polovině 19. století umenšila ve své práci G. LINGELBACH, *Klio macht Karriere*.

60 T. FRANK, F. HADLER, *Nations, Borders and the Historical Profession*, s. 2–3.

historiografii v širším společensko-kulturním podloží (národním, konfesionálním, třídním apod.), které se nacházelo v antagonistickém vztahu k podloží rivalizujícímu. Zaměření se na výzkum pouze jedné historiografie v takovém společně sdíleném – ačkoli konfliktním – historickém rámci může vést při snaze o poznání pouze této jedné historiografie k případným zjednodušením a deformacím. Srovnání této historiografie s dějepiscetvím rivalizujícím umožňuje lépe postřehnout, jak tato zkoumaná historiografie sloužila – ať už vědomě či nevědomě – soudobým zájmům. Teprve postřehnutím stejných charakteristik u dějepiscetví rivalizujícího si historik může lépe uvědomit jejich význam také v jím zkoumané historiografii.

Za takové společné znaky, které poněkud paradoxně vznikly v důsledku vzájemné rivality a vzájemně antagonistického vztahu dvou dějepiscetví, lze považovat obviňování rivalizující historiografie z nevědeckosti a podléhání politicko-ideologickým zájmům a zároveň vyzdvihování a zaklínání se vlastní objektivitou a sebestylizací historiků v obou dějepiscetvích do role obránců dobré a spravedlivé věci oproti útočnosti a nespravedlnosti historiografie rivalizující apod.⁶¹ Typickým společným znakem dvou rivalizujících historiografií je dále zejména vylučování historických zásluh společenské skupiny, jejímž bylo rivalizující dějepiscetví zástupcem, z vlastního obrazu dějin a zároveň přexponování historických výkonů vlastní society. Tuto společnou charakteristiku umožňuje komparativně-vztahový přístup postřehnout analýzou a srovnáním různých interpretací jednoho dějinného fenoménu v obou historiografiích, neboť zjišťuje, jak jednotlivá dějepiscetví selektují určité prvky z tohoto fenoménu a zároveň upozaďují prvky jiné.⁶²

V souvislosti s tímto posledním případem bývá občas používán pojem „selektivního historického vědomí“.⁶³ Ten ale implikuje představu o vědomém upozaďení či vyloučení určitých prvků z tvořeného obrazu dějin, a to také ve snaze kompenzovat obraz dějin, který vytvořila rivalizující historiografie. Myslím, že přexponování vlastních historických zásluh a vyloučení zásluh cizích ve vytvořeném obrazu dějin nemusí být ještě nutně důsledkem reakce na obraz rivalizu-

61 Srov. J. HACKMANN, *Ostpreußen und Westpreußen*.

62 CH. CONRAD, S. CONRAD, *Wie vergleicht man Historiographien?*, s. 16–17, 35–36, 44–45.

63 Pojem „selektives Geschichtsbewußtsein“ pochází od Matthiase Webera, který ho použil pro charakteristiku přístupu poválečné západoněmecké historické vědy k dějinám Slezska. Cituji dle WOLFGANG KESSLER, *Zwischen Deutschen und Polen. Zu Geschichte und Geschichtsschreibung des preußischen Ostens und polnischen Westens*, in: *Deutschlands Osten – Polens Westen. Vergleichende Studien zur geschichtlichen Landeskunde*, (ed.) Matthias Weber, Frankfurt a. Main 2001, s. 68.

jícího dějepisectví. Jsou totiž vysvětlitelné skrze weberovský koncept „vztahování k hodnotám“, kdy historikové té které historiografie vybírali – třebaš nevědomě – z minulosti ty prvky, které považovali za „poznání hodné“, tj. za vztahující se k hodnotám a ideálům obsaženým v socio-kulturním poli společnosti, jíž byli členy. Takový výběr poté nutně vedl k přehlížení těch prvků, které byly naopak významné pro historiografii rivalizující. Přesto podle mého názoru není možné pouze tímto způsobem vysvětlovat genezi historických obrazů u dvou rivalizujících dějepisectví, a naopak je třeba daleko více počítat s vědomou snahou kompenzovat obraz rivalizujícího dějepisectví, která zpětně vedla k proměnám vlastního dějinného obrazu. To se týká zejména vyhocených historických situací, kdy se z historiografie do určité míry stávala zbraň v rukou určitého společenství proti společenství jinému, tak jako například v letech 1938–1945 v případě českého a sudetoněmeckého dějepisectví.

Konkrétní strategie vzájemných kompenzací historických obrazů v české a sudetoněmecké historiografii let 1938–1945

V této části aplikuji srovnávací metodu a vztahově-dějinnou perspektivu na dějiny českého dějepisectví v letech 1938–1945 se zřetelem na jeho vztah k sudetoněmeckému protějšku, přičemž bude nutné se v určitých případech dotknout také období předmnichovského a poválečného. Svou pozornost zaměřím na strategie, pomocí kterých byl v obou historiografiích kompenzován obraz dějin vytvořený rivalizující historiografií a které zároveň ovlivňovaly konstrukci vlastních obrazů. Postižení těchto společných strategií v obou dějepisectvích umožní lépe si uvědomit jejich význam v historiografii české jakožto jednoho z činitelů ovlivňujících její tehdejší tvář. Budu vycházet ze základny české historiografie, tudíž nepůjde o plnohodnotné srovnávání obou historiografií, nýbrž spíše o výše nastíněnou srovnávací perspektivu. Mé poznávací cíle jsou tedy zaměřeny na historiografii českou, přičemž komparace a zaujetí vztahově-dějinné perspektivy vůči dějepisectví sudetoněmeckému umožní lépe vyprofilovat právě její poznání. Svě teze o jednotlivých kompenzačních strategiích zároveň ilustruji na konkrétních případech. Nekladu si přitom nárok na vyčerpávající úplnost, nýbrž se mi jedná pouze o výběr příkladů, které se mi zdají pro tu kterou tezi jako nejlepší (nejtypičtější) konkrétní případ, přičemž jejich výběr je samozřejmě do značné míry subjektivní.

Je ještě zapotřebí se krátce zastavit u otázky, zda v letech 1938–1945 čeští historikové vskutku reagovali na tehdejší sudetoněmeckou historiografickou produkci, tedy zda jimi tvořené obrazy českých dějin vznikaly ve snaze kompenzovat obrazy sudetoněmecké. Odpověď můžeme hledat ve více méně pravděpodobném

předpokladu, že v době, kterou lze nepochybně považovat za období nejkonfliktnějšího poměru obou národních společností, jichž byla tato dějepisectví zástupcem, tomu ani nemohlo být jinak. Z dějepisectví se totiž stávala do určité míry zbraň namířená proti zájmům druhého národa. Tento předpoklad se zdá být potvrzen i v textech tehdejších českých historiků, v kterých je již od roku 1938 v souvislosti se zvyšujícím se ohrožením Československa nastíněno (občas neexplicitně a spíše „mezi řádky“) vyvracení historických interpretací sudetoněmecké historiografie jako jeden z hlavních úkolů české historické vědy.⁶⁴ V mnohých tehdy vzniklých českých pracích je vyvracení určitých sudetoněmeckých koncepcí a jejich nahrazení koncepcemi jinými (českými) navíc explicitně vyjádřeno,⁶⁵ ačkoli této otevřené polemice byly stanoveny mantinely druhorepublikovou a protektorátní cenzurou. Tuto otevřenost si mohli čeští historikové dovolit až po osvobození. Je například známo, že Josef Šusta oddaloval vydání svého *Karla IV.* do poválečného období, aby práci nezmrzaly cenzurní zásahy, přičemž obraz Otce vlasti vytvářel i v odmítavé reakci na pojetí Pfitznerova.⁶⁶ Tato problematika byla diskutována i po válce na 2. sjezdu československých historiků, kde Zdeněk Kalista ve své přednášce *Zápas o české dějiny mezi Čechy a Němci* zdůrazňuje, že příčinou proměn některých dějinných interpretací v české historiografii let 1939–1945 byla její reakce na koncepci sudetoněmeckých historiků.⁶⁷

Za strategie, pomocí kterých obě historiografie kompenzovaly obraz dějin vytvořený rivalizující historiografií a zároveň konstruovaly obraz vlastní, lze považovat následujících pět ideálně-typicky vymezených množin. Je třeba zdůraznit, že se tyto strategie vzájemně prolínaly a ve své kombinaci posilovaly.

64 Například JAN KLEPL, *O české sklo*, Cesta. Revue pro kulturu a politiku 1/1938, č. 14, 5. 8. 1938, s. 223–224; TÝŽ, *O německo-českou spolupráci v dějepisectví*, Cesta. Revue pro kulturu a politiku 1/1938, č. 24, 23. 1. 1939, s. 382–384; JOSEF ŠUSTA (rec.), *Das Sudetendeutschtum. Sein Wesen und Werden in Wandel der Jahrhunderte. Festschrift zur Fünfundsiebzigjahrfeier des Vereins für Geschichte der Deutschen in Böhmen*, (ed.) GUSTAV PIRCHAN, WILHELM WEIZSÄCKER, HEINZ ZATSCHKE, Brünn-Prag 1937, ČČH 44/1938, s. 560.

65 Například ZDENĚK KALISTA, *Doba Karla IV.* Praha 1939, s. 22; EMIL EDGAR [pseud. EMIL KRATOCHVÍL], *Obrana české vzdělanosti stavebně historické*, Praha 1939.

66 JOSEF ŠUSTA, *Karel IV. Otec a syn. 1333–1346*. České dějiny II/3, Praha 1946, kde na s. 13 explicitní odmítnutí Pfitznerova pojetí; TÝŽ, *Karel IV. Za císařskou korunou. 1346–1355*. České dějiny II/4, Praha 1948. Srov. JOSEF PFITZNER, *Kaiser Karl IV.*, Potsdam 1938.

67 ZDENĚK KALISTA, *Zápas o české dějiny mezi Čechy a Němci*. (Nástín referátu předneseného v pátek 10. října 1947), in: Druhý sjezd československých historiků (5. – 11. října 1947) a jeho místo ve vývoji českého dějepisectví v letech 1935–1948, (ed.) Antonín Kostlán, Praha 1993, s. 265. Srov. také TÝŽ, *Co nám lhali o našich dějinách*, Třebouchovice pod Orebem 1947.

1) Selektivní výběr těch historických prvků, které měly v letech 1938–1945 význam z národního hlediska, resp. kterým byl tehdejšími historiky takový význam přičítán, a jejich zakomponování do obrazu českých/sudetoněmeckých dějin. Zdůraznění prvků významných pro druhou národnost rivalizující historiografi vedlo historiky v první historiografii ke snaze postavit pendant k této rivalizující koncepci vyzdvížením vlastních národních prvků v dějinách. Zároveň ale u této strategie musíme mít na paměti, že vyrůstala nejen v reakci na rivalizující historiografii, ale také z vlastních potřeb národní společnosti, jíž byly tyto historiografie součástí. Jde o potřebu, kterou bychom mohli nazvat upevněním národního vědomí a národní jednoty, když na české straně byla tato potřeba motivována národně-obrannými a národně-povzbudivými zájmy.⁶⁸ Na straně sudetoněmecké šlo o posílení sudetoněmecké identity a zdůraznění historické spjatosti sudetských Němců s celým německým národem, ale zároveň o snahu prokázat kulturně-civilizační vliv Němců na český národ a na kulturní, hospodářské, právní a politické povznesení sudetských zemí. Jde tedy o proces oboustranné nacionalizace české a sudetoněmecké historiografie, a to v kombinaci vzájemné reakce obou dějepisců, a zároveň snahy každé jednotlivé historiografie uspokojit potřeby národní společnosti, jíž byly součástí.

Na české straně vyjádřil takové chápání dějin pro národní společnost například v roce 1940 František Kutnar: „Jsou věcným podkladem národního vědomí, pomáhají budovat představu národní jednoty, zesilují národní sebevědomí poznáním skutečných hodnot a činů národních, poznáním slávy, úpadku a významu národa. O ně se může bezpečně opřít cit národní hrdosti a sebeúcty, který je jako projev národního sebevědomí nutným doprovodem vlastenectví a nacionalismu.“⁶⁹ Výše nastíněnou strategii, vybírající z dějin pouze prvky mající vztah k národní společnosti, jíž byla ta která historiografie součástí, a jež vedla k nacionálně podmíněnému roztržení společné minulosti a přivlastnění si jejich konkrétních fenoménů, stejný historik o rok dříve dokonce postuluje jako úkol české historiografie, zřejmě i pod vlivem tehdejší historické produkce sudetoněmecké: „Přítomnému účelu národních dějin může nejlépe sloužit dílo, které bude kost z kostí našich a krev z krve naší. To není tendenční znetvoření dějin k potřebě okamžiku, to je jen přítomnostní vyhatání oněch dějinných

68 Obecně k dobovému českému národně obrannému historismu JAN TESAŘ, *Vlast, národ a dějiny v českém myšlení na počátku okupace (torzo z roku 1967)*, in: Traktát o „záchraně národa“. Texty z let 1967–1969 o začátku německé okupace, (ed.) Jan Tesař, Praha 2006, s. 69–287, kde zejména podkapitola *Historismus*, s. 232–287.

69 FRANTIŠEK KUTNAR, *Úcta k dějinám*, Brázda 3(21)/1940, s. 433.

okamžiků a perspektiv, které pro dnešek jsou nejdůležitější. To je odpovědná služba vědy národa.⁴⁷⁰

Jak byla tato strategie realizována v konkrétní praxi historiků, lze dobře ilustrovat na Zdeňku Kalistovi, který tehdy ve dvou knihách⁷¹ rozkryl českou účást na raně novověkých katolických misích. Ze svého obrazu dějin vyloučil misionáře z tehdejší české jezuitské provincie, u kterých mohla vzniknout pochybnost o jejich národnosti, přičemž do svých prací zahrnul pouze jezuitu „zřetelně českého původu“.⁷² Naprosto stejně se ve své knize o jezuitěch na Rusi zabýval pouze českými jezuitou ruský emigrant Anton Florovskij.⁷³ Snaha obou historiků povznést dobové sebevědomí české národní společnosti vykreslením českého národa jakožto nositele významných civilizačních hodnot a podílníka na budování světové kultury a civilizace vedla v jejich pracích k selekci a vyzdvížení těch prvků (českých jezuitů), které byly považovány za výraz těchto atributů českého národa v minulosti.

Podobně docházelo k výběru a hojnému pojednávání o těch historických fenoménech, které byly chápány jako symboly či přímo důkazy historické nezlomnosti českého národa, a to opět v důsledku plnění národně-obranné a národně-povzbudivé úlohy, kterou tehdy čeští historikové převzali. Nápadný je zejména obrovský rozmach děl o Bohuslavu Balbínovi,⁷⁴ který byl obecně pojat jako jeden ze zachránců češství v pobělohorské době. V této souvislosti není bez významu, že se mnoha českým historikům jevíly být události spojené s podepsáním Mnichovské dohody a následnou okupací zbytku českých zemí v březnu 1939 pro

70 K [FRANTIŠEK KUTNAR], *Úcta k národním dějinám*, Brázda 2(20)/1939, s. 646.

71 *Cesty ve znamení kříže. Dopisy a zprávy českých misionářů XVII. – XVIII. věku ze zámořských krajů*, (ed.) ZDENĚK KALISTA, Praha 1941; TÝŽ, *Čechové, kteří tvořili dějiny světa*, Praha 1939, s. 225–236.

72 ZDENĚK KALISTA, *Úvod*, in: *Cesty ve znamení kříže. Dopisy a zprávy českých misionářů XVII. – XVIII. věku ze zámořských krajů*, (ed.) Zdeněk Kalista, Praha 1941, s. 22.

73 ANTON VASILJEVIČ FLOROVSKIJ, *Čeští jezuité na Rusi. Jezuité české provincie a slovanský východ*, Praha 1941.

74 KAMIL KROFTA, *O Balbínovi dějepisci*, Praha 1938; ZDENĚK KALISTA, *Bohuslav Balbín*, Praha 1939; JAN STRAKOŠ, *Bohuslav Balbín. Nový pohled do zjevu velikého Čecha na paměť dvěstěpadesátého výročí jeho smrti*, Brno 1939; MARIE SADOVSKÁ, *Bohuslav Balbín. Veliký obránce práv českých v 17. století*, Frýdek 1939; JOSEF NOVÁČEK, *První vydání Balbínovy Rozpravy na obranu českého jazyka. Z dějin rakouské censury*, Praha 1939; VÁCLAV RYNEŠ, *Vyhnanství P. Bohuslava Balbína. Zápas vlasteneckého jezuitu o životní historické dílo*, Praha 1940; také mnohé pasáže u JOSEFA HOBZKA, *České dějepisectví doby barokní a osvícenské*, Praha 1941. Je třeba zdůraznit, že rozmach této balbínovské literatury byl také zapříčiněn jubilejním čtvrt-miléním, které od Balbínovy smrti uplynulo právě v roce 1938.

českou národní společnost novou Bílou horou. U některých historiků zvláště katolické orientace je možné v této době pozorovat až určitou duchovní spjatost s Balbínem a jeho snažením. Zdeněk Kalista nás ve svých pamětech zpravuje, že se na podzim roku 1938 rozhodl vstoupit právě do stop Balbínových a stejně jako Balbín v době pobělohorské se snažit svým dílem povznést českého národního ducha a víru ve šťastnější budoucnost.⁷⁵

Podobně na straně sudetoněmecké byla vybírána a zpracovávána historická témata, která měla potenciál upevňovat sudetoněmeckou identitu, vědomí spjatosti s celým němectvím a zároveň prokazovat německý historický vliv v sudetských zemích. Významnou roli sehrála například postava Albrechta z Valdštejna, jejíž výsledný dobový obraz byl ovlivněn přímou nacistickou politicko-ideologickou objednávkou. V říjnu 1941 zadal Sudetoněmeckému ústavu pro zemský a národnostní výzkum Konrad Henlein úkol přeformulovat historickou roli Valdštejnovu jako jedné z největších postav v dějinách sudetoněmecké vlasti a také jako průkopníka nového německého pořádku.⁷⁶ Henleinova vize nové Valdštejnovy podobizny se zdá být realizována v pojednání Antona Ernstbergera z roku 1943⁷⁷ a ve stati Wilhelma Wostrého z roku 1944,⁷⁸ přičemž u druhého nalezneme náběhy k takovému Valdštejnovu obrazu již v roce 1939.⁷⁹ Tehdy se Wostry sice s mnoha sympatiemi vyjádřil k novému vydání Pekařových dějin valdštejnského spiknutí,⁸⁰ v němž český historik oproti vydání prvnímu z roku 1895 načrtnul snahy frýdlantského vévody pomoci české emigrantské věci, avšak zároveň Wostry tuto interpretaci považuje za upřílišněnou. Sudetoněmecký historik Pekařův náhled naopak koriguje nastíněním vztahu Valdštejna k otázce německé, považuje ho daleko více za postavu dějin německých. V roce 1944⁸¹

75 ZDENĚK KALISTA, *Po proudu života*, díl 2, Brno 1996, s. 444–449.

76 OTA KONRÁD, *Die Sudetendeutsche Anstalt für Landes- und Volksforschung 1940–1945. „Wissenschaftliche Gründlichkeit und völkische Verpflichtung“*, in: *Die „sudetendeutsche Geschichtsschreibung“ 1918–1960. Zur Vorgeschichte und Gründung der Historischen Kommission der Sudetenländer*, (edd.) Stefan Albrecht, Jiří Malík, Ralph Melville, München 2008, s. 81–82.

77 ANTON ERNSTBERGER, *Wallenstein*, in: *Böhmen und Mähren im Werden des Reiches*, (ed.) Rudolf Benze, Prag 1943, s. 87–104.

78 WILHELM WOSTRY, *Wallenstein, Böhmen und das Reich*, *Böhmen und Mähren* 5/1944, s. 171–175.

79 WILHELM WOSTRY, *Josef Pekařs Wallenstein*, *Zeitschrift für sudetendeutsche Geschichte* 3/1939, s. 129–149.

80 JOSEF PEKAŘ, *Wallenstein 1630–1634. Tragödie einer Verschwörung*, Berlin 1937; jedná se o souborný překlad nového vydání Pekařova Valdštejna: TÝŽ, *Valdštejn. 1630 až 1634. Dějiny valdštejnského spiknutí*, Praha 1933–1934.

81 W. WOSTRY, *Wallenstein, Böhmen und das Reich*.

se Wostrému Valdštejn stává personifikací od raného středověku trvajících propojení osudů německé Říše a Čech. Zejména je mu však frýdlantský vévoda významným činitelem v tehdejší říšské politice, který chtěl dosáhnout usmíření obou konfesionálních táborů v Říši a její jednoty. Tento motiv je silněji rozveden u Ernstbergera, podle něhož usiloval Valdštejn o konec války a zabíjení Němců Němci. V tehdejší české otázce měl Valdštejn podle sudetoněmeckého historika naprosto jasno, když věděl, že Čechy nelze oddělovat od osudů Říše, již byly součástí – mír v Říši by znamenal i mír pro Čechy, přičemž Valdštejnova závěrečná chebská tragédie byla zároveň tragédií pro Němce, Říši, a tím i pro Čechy.⁸²

Tyto příklady výběru určitých prvků z minulosti v české a sudetoněmecké historiografii jsou ještě vysvětlitelné ze snahy historiků obou dějepisectví uspokojit dobové potřeby národního společenství, kterého byli zástupci, tedy nikoli jako reakci na produkci rivalizujícího dějepisectví. Zároveň je ale možné detekovat i selekci takových národních prvků právě v přímé reakci na interpretace rivalizující historiografie. Pokud budeme vycházet ze základny tehdejšího českého dějepisectví, je to možné ilustrovat na Kalistově pojetí Karla IV. z roku 1939. Ve své práci český historik explicitně nesouhlasí – aniž by citoval konkrétní díla a autory – s německými pracemi, které se snažily minimalizovat české národní cítění Karlovo,⁸³ a naopak vyzdvihuje česky nacionální rys jeho kulturního díla, který byl podle něho dosud nedoceněn a přezírán.⁸⁴ V těchto intencích Kalista kulturní výstavbu českých zemí v době Karlově interpretuje jako snahu Otce vlasti nejen posílit české země v rámci Říše, nýbrž pozvednout kulturně a duchovně český národ a přivést ho do prvních řad západoevropského obyvatelstva.⁸⁵ Naopak květ německé kultury na Karlově dvoře a v tehdejších českých zemích hodnotí Kalista zvláště jako důsledek pouhého Karlova politického kalkulu, kterým se snažil vyrovnávat snahy Rudolfa IV. Habsburského, jenž si dle Kalisty podporou německých kulturních snah na svém dvoře připravoval cestu k říšské koruně, a byl tak Karlovým konkurentem.⁸⁶

Nápadný je v letech 1938–1945 také značný zájem českých historiků o barokní literární produkci lidových vrstev. Ten byl nepochybně motivován a zintenzivněn v reakci na sudetoněmecké interpretace, které se snažily minimalizovat kulturní výkony českého národa v barokní době a zejména popírat vliv domácích českých

82 A. ERNSTBERGER, *Wallenstein*, s. 101–103.

83 Z. KALISTA, *Doba Karla IV.*, s. 22.

84 Z. KALISTA, *Doba Karla IV.*, s. 32.

85 Z. KALISTA, *Doba Karla IV.*, s. 23, 30, 32.

86 Z. KALISTA, *Doba Karla IV.*, s. 29–30.

kořenů na české národní obrození.⁸⁷ To bylo interpretováno jako důsledek německého kulturního vlivu⁸⁸ a také od dob baroka se zvyšujícího podílu německé krve v českém národě.⁸⁹ Tyto dva faktory měly vést k zocelení českého národa, který nakonec zhruba od druhé poloviny 18. století zaujal nepřátelské postavení vůči německému živlu v českých zemích. V reakci na tyto interpretace byli čeští historikové vedeni k výběru témat z oblasti kulturních výkonů barokního selského lidu, zhmotněných především v dílech písmáků, ve snaze dokázat vyspělost selského prostředí a jeho vliv na počátky národní obrození oproti sudetoněmeckému snižování tehdejší úrovně českého národa (Bauervolk) a přexponování německých vlivů na toto obrození. Za nejtypičtější práci lze v tomto ohledu považovat knihu Bedřicha Slavíka o selských písmácích,⁹⁰ v níž hovoří o zákonitém vzrůstu kulturního vývoje a národního uvědomění širokých lidových vrstev od doby baroka, které se zrcadlí právě v díle lidových písmáků. V něm poté český literární historik objevuje jako typické znaky národně-záchovnou tendenci, důvěru v tradiční hodnoty a víru v budoucnost národa.⁹¹ Podobně je koncipována i práce Františka Kutnara o Františku Janu Vavákovi,⁹² který mu je symbolem vzdělanosti a národního uvědomění českého selského lidu na prahu národního obrození a jenž do určité míry vychází právě z barokního dědictví.

2) Za druhou strategií je možné považovat mlčení, resp. naprosté upozadění historického prvku, který byl naopak u rivalizující historiografie zhusta pojednáván a zaujímal významné místo v jejím obrazu dějin. Ani zde ale není ještě možné hovořit o vědomém mlčení, neboť při koncentraci na výběr vlastních národních prvků se tyto prvky důležité pro druhé dějepisceví vůbec nemusely dostat do zorného pole historiků dějepisceví prvního. Přesto je však nutné počítat s vědomým upozaděním těchto prvků ve snaze kompenzovat obraz dějin právě rivalizující historiografie. Takovéto prvky totiž „nezapadaly“ do obrazu dějin v podání dějepisceví prvního, a byly proto upozaděny. Nelze si totiž dost dobře představit, že by například sudetoněmeckým historikům ušla výše zmíně-

87 K tomu srov. interpretaci Z. Kalisty: LAPNP, Praha, fond 726 Zdeněk Kalista, kart. 78, Česká historiografie v letech 1939–1945, s. 104–105.

88 Například EDUARD WINTER, *Tisíc let duchovního zápasu. Náboženské zápolení dvou národů*, Praha 1940, s. 193–206; TÝŽ, *Böhmen und Mähren im geistigen Raum des Reiches*, Böhmen und Mähren 2/1941, s. 42–46.

89 ANDREAS WIEDEMANN, *Nadace Reinharda Heydricha v Praze (1942–1945)*, Praha 2004, s. 74–75.

90 BEDŘICH SLAVÍK, *Písmáci selského lidu*, Praha 1940.

91 B. SLAVÍK, *Písmáci selského lidu*, s. 32.

92 FRANTIŠEK KUTNAR, *František Jan Vavák*, Praha 1941.

ná exploze české balbínovské literatury; přesto ale o Balbínovi nalezneme pouze drobné zmínky u Eduarda Wintera,⁹³ když recipročně k sudetoněmeckým interpretacím Valdštejna česká historická věda postavila pouze stať Zdeňka Kalisty.⁹⁴

Pokud se zaměříme pouze na českou historickou vědu, zdá se být tento trend přenesen i do období poválečného. Stačí pohlédnout do syntéz českých dějin, které spatřily světlo světa po roce 1945, v nichž je německý podíl na dějinách českých zemí sražen na nutné minimum.⁹⁵ Pro sudetoněmeckou historiografii nesmírně významný fenomén německé kolonizace, jímž v jejím podání začala německá práce a působení na všestrannou výstavbu a zušlechtění sudetských zemí, z kterýchžto dvou zásluh bylo odvozováno sudetoněmecké právo na vlast,⁹⁶ je v těchto českých syntézách pojednán pouze na několika stranách.⁹⁷ Zdeněk Kalista se zároveň ve svém vylíčení německé kolonizace pustil do kritiky přeceňování jejího významu v sudetoněmecké historiografii: „Přínos Němectva do našich vnitřních dějin v XIII. století nebyl malý. Ale je třeba vyvarovati se upřílišňování, které se projevilo v této věci na straně německé – zejména v poslední době. [...] Z toho, co vskutku nově získáno kolonizačním úsilím XIII. věku, byla patrně jen menší část dobytá prací německých rukou. Bezpečně prokazatelná oblast německé kolonizace XIII. století ve vlastním toho slova smyslu byla celkem malá a zabírá úzké územní pruhy pod pohraničními horami a v zúženém již pohraničním hvozdu. [...] Kolonizační vrstva německá v našich zemích ve XIII. století byla vrstva velmi tenká.“⁹⁸ Český historik také upírá německou původnost kolonisty přinášenejch vymožeností, které byly v předchozích letech sudetoněmeckými historiky naopak prohlašovány za německý vklad a přínos k rozvoji sudetských zemí. Kalista to vykresluje na jimi přinesených nových právních řádech a architektonicko-sídelních formách,

93 E. WINTER, *Tisíc let duchovního zápasu*, s. 173, 185, 193; TÝŽ, *Böhmen und Mähren*, s. 45.

94 Z. KALISTA, *Čechové, kteří tvořili dějiny světa*, s. 109–118.

95 Například FRANTIŠEK ROUBÍK, *Přebled českých dějin*, Praha 1947; ZDENĚK KALISTA, *Stručné dějiny československé*, Praha 1947; LADISLAV HOSÁK, *Nové československé dějiny*, Brno 1947. K tomuto problému také FERDINAND SEIBT, *Bohemica. Probleme und Literatur seit 1945*, München 1970 (*Historische Zeitschrift*, Sonderheft 4), s. 32.

96 K tomu například HERBERT WEINELT, *Volksstumsverschiebungen in Mähren und Sudetenschlesien*, Stuttgart 1938 (Sonderausdruck aus „Auslandsdeutsche Volksforschung“, 2. Band, 3. Heft/1938), s. 322.

97 F. ROUBÍK, *Přebled českých dějin*, s. 40–42 (práce má celkem 243 stran); Z. KALISTA, *Stručné dějiny československé*, s. 58–62 (307 stran); L. HOSÁK, *Nové československé dějiny*, s. 95–102 (625 stran).

98 Z. KALISTA, *Stručné dějiny československé*, s. 58.

když mu „Němci jsou (...) jen zprostředkovateli civilisačních hodnot obecněji západoevropských“.⁹⁹

Tyto obecnější skutečnosti jsou vysvětlitelné tím, že žádný nacionalismus není myslitelný bez druhých, vůči nimž je definován, a to ve snaze načrtnout unikátnost vlastního národa,¹⁰⁰ která vede v rivalizujících historiografiích k vědomému umenšení historických výkonů rivalizujícího národa na poli kulturním, hospodářském, právním apod. Tyto tendence nejsou v české historiografii podle mého vysvětlitelné jakožto vyrůstající pouze z vlastních zdrojů českého dějepisce, resp. jako důsledek vzniku radikálně negativního obrazu Němce a Německa v socio-kulturním poli tehdejší české společnosti¹⁰¹ a jeho průniku do české historiografie jakožto součásti tohoto pole. Tyto tendence nepochybně hrály svou roli, ale je třeba počítat, že v české historiografii došlo k určitému „odsunu“ Němců z českých dějin také v důsledku recepcce a reakce na dobové sudetoněmecké práce a jejich přexponování německého historického vlivu na sudetské/české země.

3) Za významnou strategii, s jejíž pomocí byl v obou historiografiích kompenzován obraz dějepisce rivalizujícího a zároveň konstruován obraz vlastní, lze považovat (pře)exponování vlivu, jaký měl na rivalizujícím dějepiscem pojednávaný fenomén jiný národ, než jakého byla tato rivalizující historiografie zástupcem. Opět to ilustrujeme na balbínovském a valdštejnovském tématu. Winterovy drobné zmínky o Balbínovi naprosto mlčí o těch stránkách jeho života a díla, které zdůrazňovali historikové čeští, a hovoří pouze o vlivu německých jezuitů na jeho vzdělání a o jeho přátelství s některými německými učiteli, přičemž se mu Balbín jeví jako zcela ponořený do duchovního prostoru německé Říše.¹⁰² Stejně tak oproti dobovým sudetoněmeckým interpretacím Kalista zdůrazňuje (mimo jiné v návaznosti na Pekařovy valdštejnovské interpretace z 30. let), že Valdštejn je třeba vnímat jako Čecha, neboť jeho rod byl spíše český, celý jeho život byl zakořeněn v české půdě a jeho mocenský vzestup založen vývojem v tehdejším Českém království.¹⁰³

99 Z. KALISTA, *Stručné dějiny československé*, s. 58. Nutno však dodat, že naopak L. Hosák ve své syntéze cení přínos německé kolonizace včetně jí zprostředkovaných právních řádů; zdá se však typickým, že je cení jako pozitivna pro rozvoj tehdejšího českého státu: L. HOSÁK, *Nové československé dějiny*, s. 95–102.

100 T. FRANK, F. HADLER, *Nations, Borders and the Historical Profession*, s. 5.

101 JAN RATAJ, *Obraz Němce a Německa v protektorátní společnosti a československém odboji*, in: *Obraz Němců, Rakouska a Německa v české společnosti 19. a 20. století*, (edd.) Jan Křen, Eva Broklová, Praha 1998, s. 207–235.

102 E. WINTER, *Tisíc let duchovního zápasu*, s. 173, 193; TÝŽ, *Böhmen und Mähren*, s. 45.

103 Z. KALISTA, *Čechové, kteří tvořili dějiny světa*, s. 114–116..

V české historiografii tato kompenzace rivalizujícího obrazu dějin našla své vyústění také ve zdůrazňování jiných než německých vlivů na určitý historický fenomén. Můžeme ho ilustrovat na přímé polemice Emila Kratochvíla se sudetoněmeckými historiky umění. Ti vyvíjeli značné úsilí v detailním rozpracování obecnějších tezí Karla Marii Swobody,¹⁰⁴ který všechno umění v sudetských zemích považoval za německého původu a charakteru, přičemž jeho vrcholy spatřoval po parléřovské druhé polovině 14. století zejména v díle obou Dietzenhoferů v desetiletích okolo přelomu 17. a 18. věku.¹⁰⁵ Kratochvíl oproti tomu koriguje sudetoněmecké přeceňování vlivu Dietzenhoferů, kteří mu jsou jen malou částí celistvého obrazu barokní architektury v českých zemích, přičemž daleko více vyzdvihuje vlivy italské, ba dokonce hovoří o italizaci českých zemí v barokní době.¹⁰⁶

Tato tendence se zdá být vůbec typickou pro dobovou českou historiografii, kdy dochází v otázce historických kulturních vlivů a kulturně-historického ukotvení českých zemí v reakci na sudetoněmecké zdůrazňování německých vlivů a pojmání dějin sudetských zemí jakožto přinejmenším od 9. století integrální součásti tzv. říšského prostoru ke zdůrazňování vlivů slovanských a románských. Na druhém sjezdu československých historiků roku 1947 interpretoval Zdeněk Kalista okupační zdůraznění byzantsko-slovanských vlivů v českých starších dějinách a zároveň vrcholně středověkých a barokních vlivů románských jako důsledek reakce české historické vědy na přexponování dějinného působení německého v tehdejší dějepiscectví sudetoněmeckém.¹⁰⁷

Kalistou nastíněné položení důrazu na byzantsko-slovanské vlivy v české historii je v letech 1938–1945 vsutku nápadné, přičemž v této době došlo také ke značnému odvrácení se od západoevropského historického ukotvení českých zemí. Dobře to můžeme ilustrovat na díle Václava Chaloupeckého, který v úvodu k edici českých raně středověkých legend *Na úsvitu křesťanství*¹⁰⁸ zdůraznil

104 KARL MARIA SWOBODA, *Zum deutschen Anteil an der Kunst der Sudetenländern*, Brünn–Leipzig 1938.

105 KARL MARIA SWOBODA, *Barock und Gegenreformation*, Prag 1943; HEINRICH GERHARD FRANZ, *Die Kirchenbauten des Christoph Dietzenhofer*, Brünn 1942; TÝŽ, *Studien zur Barockarchitektur in Böhmen und Mähren*, Brünn 1943.

106 EMIL EDGAR [pseud. EMIL KRATOCHVÍL], *Obrana české vzdělanosti stavebně historické*, Praha 1946², s. 15 (první vydání v roce 1939).

107 Z. KALISTA, *Zápas o české dějiny mezi Čechy a Němci*, s. 265.

108 VÁCLAV CHALOUPECKÝ, *Předmluva*, in: *Na úsvitu křesťanství*. Z naší literární tvorby doby románské v století XI.–XIII., (edd.) Václav Chaloupecký, Jaroslav Ludvíkovský, Bohumil Ryba, Ferdinand Stiebitz, Josef Vašica, Praha 1942, s. 5–16.

kulturní a politickou souvislost českého přemyslovského státu v 10. století s velkomoravským dědictvím; náběhy k této interpretaci u něho ale nalezneme již v roce 1937.¹⁰⁹ Hledání byzantsko-slovanských vlivů některé historiky dokonce přivedlo až k naprostému přecenění významu slovanské liturgie v českém středověku a k poněkud fantastickým konstrukcím, kdy například církevní historik Timoteus Č. Zelinka interpretoval husitství jako přímo navazující na dílo Cyrila a Metoděje, jejichž odkaz byl podle něho kontinuálně v českých zemích udržován od jejich dob až po počátek 15. století.¹¹⁰ Tuto konstrukci podepírá poukazem na údajnou existenci potulných kazatelů, kteří mše sloužili ve slovanské liturgii, na zachování menších míst slovanského ritu a zároveň touhou českého lidu po slovanské bohoslužbě, která přetrvávala od 9. století i přes zavádění latinské bohoslužby. Důvody kladného ohlasu husitství v širokých lidových vrstvách spatřuje v tom, že v husitství viděl lid obhájce starých práv, která mu byla latinským ritem po staletí odpírána.¹¹¹

Výše naznačené odpoutání od historického ukotvení českých zemí v západní Evropě ve prospěch spočinutí v dějinách východoevropských či slovanských se u některých historiků projevovalo – zejména v prvních poválečných letech – také v textech obírajících se otázkou historicko-kulturní orientace českého národa či českých zemí. Poučné jsou v tomto případě texty Karla Stloukala, který roku 1929 viděl v době svatováclavské počátek české kulturní a politické orientace na západní Evropu, přičemž se mu svatý Václav jevil jako zakladatel dobré zahraniční politiky českého státu.¹¹² Tuto prozápadní orientaci český historik považoval na konci 20. let za blahodárnou pro další historický vývoj českých zemí. V roce 1946 naopak Karel Stloukal od dob sv. Václava převažující orientaci na západní Evropu nehodnotí již tak pozitivně, naopak na ní shledává mnohé zápory, zejména ve vztahu k německému sousedu, přičemž se dle něho v jeho přítomnosti český národ po staletích tápání vrací k počátkům svých dějin a k politicko-kulturním tradicím velkomoravské říše, když nachází pevnou oporu v sovětském Rusku, dědici Byzance.¹¹³ Daleko fundovaněji poté roku 1947 nastínil Josef

109 VÁCLAV CHALOUPECKÝ, *Počátky státu českého a polského*, in: Dějiny lidstva od pravěku k dnešku, díl 3: Základy středověku, (ed.) Josef Šusta, Praha 1937, s. 589–638.

110 TIMOTEUS ČESTMÍR ZELINKA, *Dějinná půda husitství*, Praha 1938.

111 Naproti tomu Josef Vašica ocenil význam slovanské bohoslužby v českých dějinách věcně a střízlivě: JOSEF VAŠICA, *Slovanská bohoslužba v českých zemích*, Praha 1940.

112 KAREL STLOUKAL, *Svatý Václav a svatováclavská idea v našich dějinách*, Praha 1929, s. 15–28.

113 KAREL STLOUKAL, *Dějinné poslání našeho státu*, in: Týž, *Na rozhraní věků. Čtyři stati z velkých dnů*, Praha 1946, s. 13–15, 17–20, 36–37.

Macůrek historickou spjatost českého národa s ruským, a to zejména na základě výběru a zdůraznění vzájemných kulturních a politických styků obou národních prostředí v minulosti.¹¹⁴

Tyto proruské a prosovětské sympatie českých historiků jsou samozřejmě vysvětlitelné také skrze tehdejší vnímání Sovětského svazu jako osvoboditele českého národa od německého nacismu. Zároveň je ale třeba vnímat dobové obecnější zdůraznění slovanských vlivů na české dějiny a také slovanské historické vzájemnosti jako důsledek reakce českých historiků na produkci sudetoněmecké historiografie, která v letech 1938–1945 veškeré kulturní, hospodářské, právní a jiné výkony v dějinách sudetských/českých zemích interpretovala jako důsledek západního německého zprostředkovatelského vlivu. Tímto odpoutáváním se od Západu ve prospěch slovanského Východu každopádně čeští historikové přenášeli do poválečného intelektuálního diskurzu historiografické koncepce, z nichž mohly být vyvozovány další úvahy o budoucí politicko-kulturní orientaci Československa a o které se mohly argumentačně opírat různé zájmové skupiny.¹¹⁵

4) Další strategií, s jejíž pomocí byl kompenzován dějinný obraz rivalizující historiografie, tvoří argumentace zemská, nikoli však ve smyslu staršího zemského patriotismu či bohemismu. V letech 1938–1945 se jednalo v obou historiografiích spíše o koncept českých/sudetských zemí. V těchto adjektivech se zrcadlí pojmání těchto zemí jako kulturně, hospodářsky, právně, politicky apod. zušlechťených Čechy/(sudetskými) Němci, tedy také historicky patřících Čechům/(sudetským) Němcům.

Lze to dobře ilustrovat na problematice z dějin umění. V otázce barokní architektury dochází u českých historiků umění, pravděpodobně také v reakci na sudetoněmecké zdůrazňování dietzenhoferovskey-německých vlivů, právě k argumentaci českými zeměmi, které zdomácnují, nebo dokonce znárodňují (v českém smyslu) všechny zvenčí přicházející architektonické vlivy. Jakub Pavel hovoří o italském působení na vývoj barokní architektury v českých zemích, které poté rozvíjejí stavitelé na české půdě vyrostlí či zdomácnělí – Kilián Ignác Dientzenhofer mu je největší postavou tohoto druhého, domácího období českého baroka, jehož stavby se vyznačují „svým místním, českým přízvukem“.¹¹⁶

114 JOSEF MACŮREK, *ČSR a SSSR. (Pohled na dějinné styky československo-ruské)*, Brno 1947.

115 Obecně k poválečným diskusím o politicko-kulturní a geopolitickou orientaci Československa a české společnosti srov. CHRISTIANE BRENNER, *Mezi Východem a Západem. České politické diskurzy 1945–1948*, Praha 2015.

116 JAKUB PAVEL, *Dějiny našeho umění. Rozbor a přehled*, Praha 1939, s. 140–145, zde s. 140.

Stejně tak pro Antonína Matějčka a Zdeňka Wirtha je baroko dobou jednoho z historicky nejvýznamnějších podílů českých zemí na umění střední Evropy, a to zejména její německé oblasti, na níž měli podíl Češi a kolektivní práce dalších národností, přičemž Kilián Ignác jim je mužem, který dovršil osamostatnění domácího vývoje od cizí tradice.¹¹⁷

Ačkoli u většiny sudetoněmeckých historiků je implicitně přítomno pojetí sudetských zemí jakožto patřících od raného středověku do říšského prostoru a zkultivovaných německým vlivem, v reakci na české interpretace přece jen někdy tito historici použili argument zemský. Například Eduard Winter na výše zmíněný postup Z. Kalisty a A. Florovského, kteří ve svých pracích o jezuitských misiích vyloučili jezuitu německé a zabývali se pouze jejich českými souputníky, reagoval ve svých recenzích¹¹⁸ odmítavě, přičemž argumentoval českými (nikoli sudetskými) zeměmi jako společným domovem Čechů a Němců, kterýmžto společným zemským pojmáním prý může historická věda pouze získat. Tuto poněkud překvapující Winterovu formulaci je však třeba vnímat jako pouhý důsledek jeho strategie, jíž se snažil v mezích možností kompenzovat Kalistovo a Florovského zdůraznění národně českých vlivů vyznařujících v minulosti z českých zemí. Přesvědčuje nás o tom jeho recenze na práci německého kolegy Hermanna Hoffmanna,¹¹⁹ ve které se rovněž věnoval jezuitským misiím z Čech, Moravy a Slezska a v níž se příliš nezabýval otázkou národnostní příslušnosti těchto jezuitů, přičemž mu šlo spíše o jezuitu právě z jednotlivých zemí (jezuitských provincií). V této souvislosti Winter naopak konstatuje,¹²⁰ že je politováníhodné autorovo zanedbání národnostní příslušnosti těchto jezuitů – za Winterovým povzdechnutím lze tušit, že by poté při větším počtu tehdejších německých jezuitských misionářů daleko lépe vynikl jejich národní přínos na misijním díle v kontrastu s menším národním přínosem českým.

117 ANTONÍN MATĚJČEK, ZDENĚK WIRTH, *Český barok výtvarný*, in: Co daly naše země Evropě a lidstvu. Od slovanských věrozvěstů k národnímu obrození, (ed.) Vilém Mathesius, Praha 1939, s. 200–206; srov. také ANTONÍN MATĚJČEK, *Dějiny umění v obrysech*, Praha 1942, s. 429–432, 434–435.

118 EDUARD WINTER (rec.), *Antonín V. Florovský, Čeští jesuité na Rusi, Prag 1941*, Zeitschrift für Geschichte der Sudetenländern 6/1943, s. 111–112; TYŽ (rec.), Zdeněk Kalista (ed.), *Cesty ve znamení kříže. Dopisy a zprávy českých misionářů XVII. – XXVIII. věku ze zámořských krajů, Prag 1941*, Zeitschrift für Geschichte der Sudetenländern 6/1943, s. 120.

119 HERMANN HOFFMANN, *Schlesische, mährische und böhmische Jesuiten in der Heidenmission*, Breslau 1939.

120 EDUARD WINTER (rec.), *Hermann Hoffmann, Schlesische, mährische und böhmische Jesuiten in der Heidenmission, Breslau 1939*, Zeitschrift für Geschichte der Sudetenländern 5/1941–42, s. 362.

5) Poslední strategií, jíž byl vyvrácen dějinný obraz historiografie rivalizující a prosazován obraz vlastní, bylo obvinění historika z tábora rivalizujícího dějepisectví, že své závěry uzpůsobil předem připraveným, zejména nacionálně-ideologicky podmíněným tezím. Takovéto nařčení ve svém důsledku vedlo k přímému odmítnutí závěrů vytvořených obviněným historikem. Tuto strategii nalezneme například u Wilhelma Wostrého, který Pekařův starší náčrt sympatií Valdštejna k české otázce interpretoval jako důsledek Pekařova vášnivého národního cítění,¹²¹ či u Wilhelma Hanische, jemuž se stal Václav Líva jedním z českých historiků, kteří k dějinám přistupují s nesprávnými a předem připravenými tezemi, a to zejména v otázkách nacionálních.¹²² Čeští historikové byli za okupace kvůli cenzuře této možnosti zbaveni, avšak po roce 1945 lze u nich postřehnout podobnou dehonestaci sudetoněmeckého dějepisectví, a to pro celé období od vzniku první republiky. Například Jan Slavík poněkud demonizoval sudetoněmeckou historiografii, která se podle něho již na konci 20. let dala u většiny svých představitelů do služeb nacistického hnutí, přičemž tuto tendenci Slavík zahrnul pod společnou střechu pojmu „pfitznerovština“.¹²³ Stejně tak Karel Hoch na příkladu Heinze Zatscheka ilustroval podle něho obecnější tendenci německé historiografie legitimizovat německý imperialismus, který pojímá jako jeden z výrazů pangermanismu a německé výbojnosti jakožto obecnějších charakteristik německé národní povahy.¹²⁴ K těmto zevšeobecnujícím tendencím v české historiografii nalezneme sudetoněmecký pendant o pár let dříve, a to v tažení proti „Palackého historickému mýtu“ či „českému historickému mýtu“, které údajně od poloviny 19. století podporovaly nenávisť Čechů vůči Němcům.

Vedle těchto strategií, které česká historiografie recipročně sdílela a používala v reakci na interpretace dějepisectví sudetoněmeckého, lze postřehnout i další vztahově dějinné momenty, které působily na vývoj tehdejšího dějepisectví českého. Tyto momenty měly zároveň co dočinění s proměnami či pokusy o proměnu dějinných obrazů české historiografie.

Konfrontace s díly sudetoněmeckých historiků vedla jejich české protějšky k uvědomování si některých limitů vlastní vědy, a to zejména absence určité metodologické výbavy a tematického zaměření. Toto vědomí je vedlo v programově zaměřených textech k volání po nápravě těchto limitů.

121 W. WOSTRY, *Josef Pekařs Wallenstein*, s. 137.

122 WILHELM HANISCH, *Die Prager Neubürger im dreißigjährigen Krieg. Volkszugehörigkeit, Herkunft, Beruf*, *Zeitschrift für Geschichte der Sudetenländer* 6/1943, s. 155.

123 JAN SLAVÍK, *Pfitznerovština*, *Svobodné slovo* 1/1945, č. 100, 7. 9. 1945, s. 1.

124 KAREL HOCH, *Pangermanismus*, Praha 1946, s. 181–185.

Typickým se mi v tomto případě jeví znepokojení českých historiků nad absencí výzkumů, které by česká historiografie mohla předložit jako pendant k sudetoněmeckému kvantitativně daleko bohatšímu a zároveň metodologicky propracovanějšímu bádání o otázkách národnostního vývoje českých zemí. V době okolo mnichovské krize Václav Vojtíšek ve své dosti tvrdé kritice vyčítal dosavadní české historiografii její zanedbávání výzkumu místních a osobních jmen, které by napomohlo osvětlit proces germanizace českých zemí od 17. století, a tím dát do rukou české společnosti zbraň, která by mohla čelit argumentaci stejného tématu se zhostivších sudetoněmeckých vědců.¹²⁵ Kritika cílená tímto směrem byla vedena i z řad českých nehistoriků, když již v červnu 1938 František Kvapil vyčítal v kontrastu k (sudeto)německému propojení vědy, politiky a zahraniční propagandy českému dějepiscectví a propagandě absenci právě takové vzájemné symbiózy: „Vzpomeňme (...) co vykonali naši Němci v posledních letech pro poznání vývoje národnostních poměrů v našich zemích, aby těžili ihned z výsledků těchto studií pro svou politiku. Naproti tomu naše oficiální propaganda, na rozdíl od dnešního ministra samého [Kamila Krofty], který se otázkám národnostním i sám příkladně věnoval, nestarala se vůbec o tyto problémy.“¹²⁶ Zároveň autor těchto řádků apeluje na české dějepiscectví, aby dbalo výběrem svých témat a organizací vědecké práce svých povinností vůči národu a státu.¹²⁷ Toto vědomí limitů vlastní vědy a snahy o jejich nápravu, vzniklé konfrontací s výzkumnými aktivitami sudetoněmecké historiografie ve druhé polovině 30. let a v letech 1938–1945 na poli národnostního vývoje sudetských/českých zemí, bylo zároveň přeneseno i do poválečného období. František Roubík ve svém pokusu o syntetizující nástin této tematiky vnímá roku 1946 jako dluh české historické vědy vůči národu právě její zanedbávání tohoto aspektu českých dějin: „Přes to, že národnostní otázka byla u nás, v klasické zemi národnostních bojů, nejdůležitějším problémem našeho národního života, je třeba si s politováním uvědomiti, že nedošlo u nás dosud ani k pokusu o dokumentární vylíčení národnostního vývoje podle původních pramenů. [...] Tato práce (...) zůstává tedy stále povinností české historické vědy, jež by měla býti splněna co nejdříve. Dnes, kdy odchodem Němců bude českému bádání svobodně zpřístupněn všechn

125 VÁCLAV VOJTÍŠEK, *O osobních jménech německých mezi Čechy*, in: *Když jiní mlčeli... Feuilletony a statí z let 1938–1940*, (ed.) Václav Vojtíšek, Praha 1945, s. 113–118. Tento Vojtíškův text vyšel původně 20. září 1938 v *Národních listech*.

126 FRANTIŠEK KVAPIL, *Věda, propaganda a zahraniční politika*, *Cesta. Revue pro kulturu a politiku* 1/1938, č. 10, 10. 6. 1938, s. 145.

127 FRANTIŠEK KVAPIL, *Věda, propaganda a zahraniční politika*, s. 145.

materiál v dřívě německém pohraničí, uzavřený dosud namnoze německými obecními správami před českými badateli, budou dány všechny předpoklady ke splacení tohoto čestného dluhu české historické vědy.¹²⁸

Zajímavý je další vztahově dějinný prvek, když u některých českých historiků došlo k přímému přebrání některých sudetoněmeckých koncepcí, s jejichž pomocí byly konstruovány sudetoněmecké dějiny a pojetí historického vztahu českého a německého etnika. Tyto koncepce však čeští historikové aplikovali naprosto obráceně, a to ve snaze vyvrátit právě tyto sudetoněmecké dějinné obrazy. Nápadné je, že se do myšlení některých českých historiků dostává jako jeden z historických činitelů proces tzv. odnárodnování, který byl od konce 30. let v sudetoněmecké historiografii rozvíjen Heinzem Zatschekem¹²⁹ a později například Hansem Joachimem Beyerem¹³⁰ či profesorem sociální antropologie na Německé univerzitě v Praze Karlem Valentinem Müllerem.¹³¹ Jejich interpretace veškerých kulturních výkonů českého etnika v minulosti jako důsledku vysokého přídeľu německé krve skrze smíšená manželství a v konečných důsledcích interpretace českého národa jako etnika rasově vhodného pro germanizaci, která našla svůj výraz také v propojení germanizačních plánů s konkrétními vědeckými výzkumy v Heydrichově nadaci,¹³² našly svou odezvu i u českých historiků. Například Karel Hoch ve své práci o pangermanismu sice na jedné straně zdůrazňuje, že český národ byl vždy údajně skeptický vůči rasovým teoriím a jeho elity nikdy nezakládaly politiku na rasové filozofii, zároveň však přejímá onen koncept odnárodnování a s jeho pomocí interpretuje vývoj česko-německého poměru.¹³³ Podle Hocha se sice skrze smíšená manželství poněmčilo daleko více Čechů, než se počestilo Němců, avšak potomstvo se poté přiklánílo spíše k Němcům než Čechům – proto do německého živlu proniklo v minulosti daleko více českého elementu než obráceně. Německý živel v českých zemích poté prohlašuje

128 FRANTIŠEK ROUBÍK, *Národnostní vývoj českých zemí*, Praha 1946, s. 5.

129 Srov. HEINZ ZATSCHKEK, KARL VALENTIN MÜLLER, *Das biologische Schicksal der Prémysliden. Ein Beispiel für aufartende Wirkung deutscher Erblinien in fremdvölkischen Blutskreisen*, Archiv für Rassen- und Gesellschaftsbiologie 35/1941, s. 136–152.

130 KARL HEINZ ROTH, *Heydrichs Professor. Historiographie des „Volkstums“ und der Massenvernichtungen: Der Fall Hans Joachim Beyer*, in: *Geschichtsschreibung als Legitimationswissenschaft 1918–1945*, (ed.) Peter Schöttler, Frankfurt am Main 2000, s. 262–342.

131 EDUARD KUBŮ, „Die Bedeutung des deutschen Blutes im Tschechentum“. *Der „wissenschaftspädagogische“ Beitrag des Soziologen Karl Valentin Müller zur Lösung des Problems der Germanisierung Mitteleuropas*, Bohemia 45/2004, s. 93–114.

132 A. WIEDEMANN, *Nadace Reinharda Heydricha*.

133 K. HOCH, *Pangermanismus*, s. 240–243.

za „notoricky smíšenou rasu“, na základě čehož prý ztrácejí v rasově smíšeném státě jakékoli pokusy o zvláštní postavení či přímo odtržení určitého etnika své objektivní odůvodnění.¹³⁴

Za poslední významný vztahově dějinný prvek mezi českou a sudetoněmeckou historiografií, který zapříčinil změny českého dějepiscectví, je třeba považovat proměnu optiky, jíž byly v české historické vědě vnímány určité prvky vlastní tradice. U některých českých historiků totiž došlo k odvržení či dehonestaci takových prvků v důsledku toho, že se jim zdály nebezpečně se blížit sudetoněmeckým interpretacím dějin z období po roce 1938, resp. tyto přímo podporovat a předcházet. Typickou se mi v tomto případě jeví kritika jednoho z dědictví Gollovy školy, a to pojmání českých dějin jako součásti širších dějin západoevropských, zde konkrétně jako součásti dějin říšských. Václav Vaněček se ve své práci o středověkém poměru českého státu právě k Říši vrací oklikou přes celá desetiletí působení Gollovy školy až ke Kalouskově *Českému státnímu právu*¹³⁵ jako vzoru správného řešení celé problematiky, přičemž kritizuje Gollovu školu, že se v této otázce nedovedla odněmčit – dílo Václava Novotného prý poté proniká „stanovisko přímo odporně říšské“.¹³⁶ Podobně i Václav Vojtíšek dehonestuje vědecké výkony Josefa Vítězslava Šimáka, Josefa Šusty a Josefa Pekaře, a to kvůli jejich zneužití v *Českém mythu* Emanuela Vajtauera,¹³⁷ kterého staví po bok sudetoněmeckých historiků Wostrého, Zatscheka a Weizsäckera. Tito čeští historikové prý „chtěli být k jiným spravedliví až do nespravedlnosti k vlastním“,¹³⁸ tj. Čechům. Samostatnou kapitolu tvoří proměna vnímání odkazu Josefa Pekaře skrze zneužití některých prvků jeho díla v letech okupace. O tomto problému však již bylo napsáno více.¹³⁹ Důležité však je, že ani snahy o očistění Pekařova odkazu v poválečných letech¹⁴⁰ nezabránilly později nastupující marxistické historiografii v diskreditaci konkurenční pekařovské linie jako podporovatelky

134 K. HOCH, *Pangermanismus*, s. 242.

135 JOSEF KALOUSEK, *České státní právo*, Praha 1892².

136 VÁCLAV VANĚČEK, *Stát Přemyslovců a středověká „říše“*, Praha 1946, s. 19–20, zde s. 20.

137 EMANUEL VAJTAUER, *Český mythus. Co nám lhaly dějiny*, Praha 1943.

138 V. VOJTÍŠEK, *Když jiní mlčeli*, s. 13.

139 JAN DOBEŠ, *Josef Pekař zneužitý, nebo jen dovedně použitý?*, in: *Inter laurum et olivam*, (edd.) Jiří Šouša, Ivana Ebelová, Praha 2007, s. 571–582; BOHUMIL JIROUŠEK, *Starosti Josefa Klika s Josefem Pekařem v době protektorátu*, in: *Věda v českých zemích za druhé světové války*, (ed.) Hana Barvíková, Praha 1998, s. 279–285.

140 Například JAROSLAV WERSTADT, *Pekařův myšlenkový odkaz po deseti letech. (Nástin referátu předneseného v sobotu 11. října 1947)*, in: *Druhý sjezd československých historiků (5.–11. října 1947) a jeho místo ve vývoji českého dějepiscectví v letech 1935–1948*, s. 268–271.

nacistického panství v českých zemích, což do určité míry posloužilo sebe-legitimizaci samotného marxistického dějepisectví.¹⁴¹

Závěr

Bylo by možné srovnávat a zároveň ve vztahově-dějinné perspektivě analyzovat další aspekty české a sudetoněmecké historiografie v letech 1938–1945, a to zejména jejich institucionálně-personální zázemí. V této studii jsem se však zaměřil na tehdy jimi produkované obrazy dějin s cílem lépe vyprofilovat poznání české historické vědy. Postřehnutí pěti společně sdílených a ideálně-typicky stanovených strategií, s jejichž pomocí obě dějepisectví kompenzovala dějinný obraz rivalizující historiografie a které zároveň vedly k proměnám obrazu vlastního, umožňuje podle mého lépe si uvědomit význam těchto faktorů jako silně ovlivňujících právě historiografii českou a její interpretace dějin. Stejně je tomu s dalšími třemi vytčenými vztahově-dějinnými momenty. Myslím si, že by nám tyto činitele bez komparace a zaujmutí vztahově-dějinné perspektivy vůči tehdejšímu sudetoněmeckému dějepisectví zůstaly víceméně skryty. Aplikace těchto metodických nástrojů tak umožňuje lépe a plastičtěji poznat proměny dějinných interpretací dobové české historické vědy a vysvětlit jejich zdroje.

Zároveň jsem přesvědčen, že podobné či přímo stejné rysy ve tvoření obrazů dějin určitým dějepisectvím či dějepisectvími by bylo možné nalézt také u dalších národních historiografií, které se ocitly v podobné vzájemné situaci jako české a sudetoněmecké dějepisectví mezi léty 1938 a 1945. V tomto případě by se nabízela komparace například se situací slovenské a maďarské historiografie po první vídeňské arbitráži v jejich soupeření o území odstoupená Maďarsku, se zápolením německé a polské historické vědy o území okolo často se měnící státní hranice v první polovině 20. století, se soubojem německého a francouzského dějepisectví o území na západ od Rýna či se soupeřením rakouské a italské historiografie o Tyrolsko. Zároveň by takové ještě širší srovnání nepochybně odhalilo všudypřítomné nacionálně-ideologické zakořenění historiografií, které se ocitly ve vzájemně konfliktní situaci. V tomto případě by ale bylo nutné místo zaujetí pouhé srovnávací perspektivy, v mém případě cílené na lepší poznání historiografie české, aplikovat na českou a sudetoněmeckou historickou vědu v letech 1938–1945 plnohodnotné srovnávání a vztahově-dějinnou perspekti-

141 JAN PACHTA, *Josef Pekař, ideolog kontrarevoluce*, Praha 1948; TÝŽ, *Pekař a pekařovština v českém dějepisectví*, Brno 1950.

vu. Výsledky takovéto analýzy by bylo poté možné srovnávat s výsledky analýz výše nastíněných situací vzájemně rivalizujících historiografií. To by nám opět umožnilo postřehnout stejné prvky mezi situací českého a sudetoněmeckého dějepisectví v letech 1938–1945 s podobnými situacemi mezi historiografiemi v Evropě první poloviny 20. století. Zároveň by se nám možná vyjevily určité zvláštnosti a specifika situace české a sudetoněmecké historiografie, které nám dosud zůstávají skryty.